

УКРАЇНСЬКА ВІЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК У США

**Комісія для охорони і збереження літературної та мистецької
спадщини В. К. Винниченка**

ВОЛОДИМИР ВИННИЧЕНКО

(Статті й матеріали)

Бібліотека Читальні "Просвіта"

Вінніпег, Ман. Канада

Ч. 910.....

"Prosvita" Reading Ass'n, Winnipeg, Manitoba

ВОЛОДИМИР ВИННИЧЕНКО

Подарок для "Читальні
Просвіта" т.обзек

Дар Читальні
„ПРОСВІТА”

UKRAINIAN ACADEMY OF ARTS AND SCIENCES IN THE U. S.

**The Commission for the Preservation of the Literary and Artistic
Accomplishments of V. K. Vynnychenko**

VOLODYMYR VYNNYCHENKO

(Articles and Materials)

УКРАЇНСЬКА ВІЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК У США

**Комісія для охорони і збереження літературної та мистецько.
спадщини В. К. Винниченка**

ВОЛОДИМИР ВИННИЧЕНКО

(Статті й матеріали)

diasporiana.org.ua

Редакційна колегія:
Б. Подоляк, В. Порський, В. Чапленко.

ВІД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

В. К. Винниженко лишив по собі велику спадщину письменника, маляра й громадсько-політичного діяча.

Українська Вільна Академія Наук у США поставила собі за мету дбати про охорону цієї спадщини і про дальше вивчення її. Для цього створено окрему Комісію.

Ті малі пожертви, що їх прислали окремі громадяни, дали нам змогу видати цей перший невеликий збірник. У цьому збірнику вміщено першу серію нових і ніде ще не публікованих матеріалів про В. К. Винниженка.

Надалі Комісія опрацьовуватиме багатющий архів В. К. Винниженка і, залежно від дальших пожертв нашого громадянства, видаватиме опрацьовані матеріали новими збірниками.

Комісія складає сердечну подяку всім жертводавцям, що відгукнулися на її заклик, зокрема дружині покійного письменника Розалії Яківні Винниженко, що своєю всебіжною допомогою, матеріалами й порадами уможливила опрацювання багатьох тем цього збірника.

ВОЛОДИМИР ВИННИЧЕНКО. 1921 р.

РОЗАЛІЯ ВИННИЧЕНКО

ВОЛОДИМИР КИРИЛОВИЧ ВИННИЧЕНКО

(Біографічна канва)

Володимир Винниченко народився 14 липня 1880 року (за ст. ст.), в місті Єлисаветграді Херсонської губернії в робітничо-селянській родині.

Батько його Кирило Васильович Винниченко, замолоду селянин-наймит, переїхав з села до міста Єлисаветграду й одружився з удовою Євдокією Павленко, народженою Линник.

Від першого шлюбу мати В. Винниченка мала трое дітей: Андрія, Марію й Василя. Від шлюбу з К. В. Винниченком родився лише Володимир.

В народній школі Володимир звернув на себе увагу своїми здібностями, і через те вчителька переконала батьків, щоб продовжували освіту дитини. Не зважаючи на тяжке матеріальне становище родини, по закінченні школи Володимира віддано до Єлисаветградської гімназії.

Гімназіяльне начальство, учителі, а за ними й учні зустріли малого українця насмішками. Його українська вимова, бідна одежа та інші ознаки пролетарського походження викликали до нього серед його товаришів у гімназії, дітей російської або зрусифікованої буржуазії, ворожість.

Це ставлення вперше викликало у малого Володимира свідомість того, що на світі не всі люди рівні, що світ поділений на бідних і багатих, на тих, що говорять „панською мовою”, й тих, з мови яких сміються.

Усвідомлення свого становища не пригнітило малого, але викликало в нього протест та дієву реакцію: бійки з учнями, розбивання шибок у вчителів. Протести проти соціальної та національної нерівності поклали основи його революційности на все життя.

В старших класах гімназії він бере участь у революційній організації, пише революційну поему, за яку одержує тиждень „карцеру”, й нарешті його виключають з гімназії.

Але Володимир не думає кидати своїх студій. Він готується до матури (атестату зрілості) і йде складати іспит екстерном до златопільської гімназії. Він одягнений в українське вбрання, з сивою шапкою на голові і кийком у руці.

Не зважаючи на виразну нехоть учителів видати учневі „атестат зрілості”, під натиском директора гімназії, національно-свідомого українця, Володимир одержує диплом.

В 1901 році він вступає на юридичний факультет Київського університету і того ж року створює таємну студентську революційну організацію, яка звалась „Студентською громадою”.

Цього ж року посилає перше своє оповідання „Народній діяч” до „Літературно-Наукового Вісника” в Галичині. Але це оповідання тоді не було надруковане. Це зроблено значно пізніше (1906 р.).

В 1902 році був уперше заарештований за належність до революційної української організації й посаджений до київської в’язниці.

По кількох місяцях, за браком офіційних доказів у „злочині”, був випущений з ув’язнення, але виключений з університету і виселений з Києва без права жити по великих містах. Вліті того ж року в „Кіевск-ій Старин-і”, місячнику, видаваному російською мовою в Києві, з’явилася повість „Краса і сила”. Восени, через виключення з числа студентів, Володимира Винниченка позбавлено права на відстрочення військової служби й забрано в солдати. Проте військової служби він фактично не відбував, бо влада, боячись революційного впливу на товаришів-військових, тримала Володимира під арештом, в канцелярії роти. Але він, переодягаючись вночі у цивільне, тікав з касарні й віддавав свій час на провадження роботи серед київського пролетаріату. Цю діяльність викрито, й Володимир мав бути заарештований. Довідавшись від військових товаришів з канцелярії роти про те, що готується арешт, Володимир Винниченко скидає солдатську уніформу і емігрує до Галичини.

В цей час існувала вже перша революційна партія України — РУП, до якої належав і В. Винниченко.

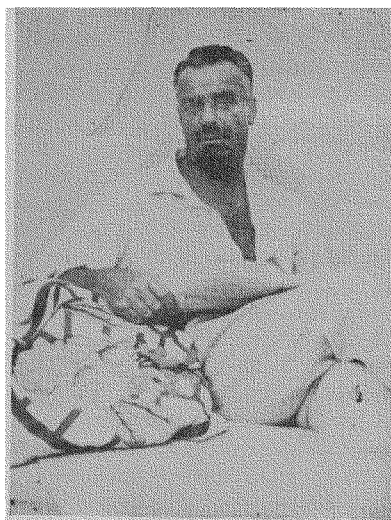
У Львові Винниченко провадить партійну роботу. Бере участь у партійних газетах „Праця”, „Селянин” і пише брошури й книги на революційні теми. При перевозі в 1903 р. нелегальної літератури з Галичини до Києва на кордоні Винниченка знов арештовано. Як дезертир і революціонер, він був посаджений у військову в’язницю — київську фортецю. За пропаганду серед війська та за дезертирство його мали засудити до військової каторги, а за суто-політичне „злочинство” — провіз нелегальної літератури — він мав бути суджений окремо. Після півторарічного перебування в кріпості його звільнила перша російська революція — революція 1905 року. Винниченка звільнено з фортеці в силу проголошеної амнії.

Під час ув’язнення він написав цілу низку літературних творів. Повість „Голота” одержала першу премію „Кіевск-ої Старин-и”. Під час революції Українська революційна партія

Фотопортрети В. Винниченка

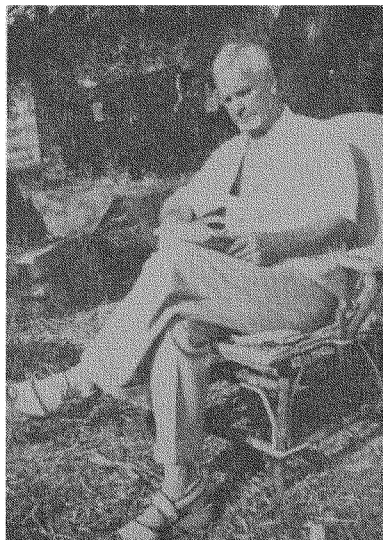
Студентські роки.
(Київ, 1902 р.).

Зфотографовано в Сен-Клері,
(Франція, 1928 р.)

Зфотографовано в Празі,
1938 р.

Зфотографовано в „Закутку”,
1950 р.

прийняла марксистську програму і назвалася Українська соціал-демократична робітничка партія. Винниченко увійшов до складу центрального комітету цієї партії.

Не зважаючи на неможливість регулярної університетської праці, Винниченко вимагає від адміністрації допущення до державних іспитів і витримує їх з успіхом. Реакція, що настала після розбиття революції 1905 р., примусила Винниченка знов тікати за кордон. Там він працює в закордонних партійних організаціях і час від часу нелегально виїздить на Україну в партійних справах. Київ. Полтава. В 1906 році мандрівка по Україні, в результаті якої написано цілу низку оповідань: „На пристані”, „Раб краси”, „Уміркований та щирий”, „Голод”, „Малорос-європеець”, „Ланцюг” та інші. В 1907 році знов був заарештований у Києві й посаджений в „знаменити” Лук’янівку (тюрма в Києві, де перебували майже всі видатні члени Революційної партії). Через вісім місяців сидіння Винниченка випущено „на поруки”. Довідавшись про те, що має бути засуджений за свою політичну діяльність на каторгу, Винниченко ще раз емігрував. В цей період він написав багато творів на соціальні та етичні теми. „Дисгармонія”, „Щаблі життя”, „Контрасти”. Цей період еміграції тривав аж до 1914 року. Не зважаючи на велику загрозу бути знов заарештованим, він бере й далі участь у нелегальних з’їздах. В 1908 році він перебував у Швейцарії, Італії, Франції. Приїздив на Україну весною (Київ, Харків). В 1909 р.: Швейцарія, Київ, Париж. В 1910 р.: Париж, Німеччина, Петербург. Поява „Чесноти з собою” в російському перекладі; Київ, Кавказ, Полтавщина (Кононівка). В 1911 р.: Галичина (Львів), Німеччина, Італія (Фльоренція, Генуя, Сестрі Леванте, Каві ді Лаванья), Париж; шлюб; Галичина, Буковина. 1912 р.: Париж, Німеччина, Україна, Галичина. 1913 р.: Париж, Галичина, Буковина (Глибока). 1914 р. Париж, Італія, Україна (Київ, Катеринослав; життя поза містом; спроба вступити на завод робітником; партійний з’їзд у лісі). Вибух війни. Переїзд до Москви через небезпеку життя на Україні. Александринський театр у Петрограді прийняв п’єсу „Брехня” (в перекладі „Ложь”). Нелегальна подорож на Україну. 1916 рік: Москва, Петроград, Україна; видання журналу „Промінь” у Москві за редакцією Винниченка. 1917 рік. Революція застає Винниченка в Москві. Переїзд на Україну. Участь у Центральній Раді. Подорож до Петрограду на переговори з російським тимчасовим урядом. Перший уряд Української Центральної Ради — генеральний секретаріат. Винниченко — голова генерального секретаріату і генеральний секретар внутрішніх справ. Проголошення першого універсалу на 2-ому військовому з’їзді 23 червня 1917 року. Перша декларація першого українського уряду, що її оголосив голова генерального секретаріату 27 червня 1917 року на пленумі Центральної Ради.

В. Винниченко. Портрет дружини. (Олія. Париж, 1931 р.).

Другий універсал 16 липня 1917 року. Друга українська делегація до Петрограду. Прийняття Центральною Радою першої конституції України (22 серпня 1917 року). Вихід Винниченка з уряду. Перша урядова криза. Знову бере участь в уряді. Третій універсал Центральної Ради (20 листопада 1917 року). Війна з Східною Росією. Проголошення самостійності України (22 січня 1918 року). Четвертий універсал. Вихід Винниченка з уряду. Виїзд уряду і Центральної Ради з Києва й переїзд до Житомира. Винниченко не їде до Житомиру, але залишається в заплілі, в окупованій більшовиками частині України. Олександрівське. Бердянське. Кінець Центральної Ради (28 квітня 1918 року). Початок гетьманщини. Поворот Винниченка до Києва. Національний Союз і участь у ньому як голови В. Винниченка. Підготовка повстання проти німецької окупації й гетьмана Скоропадського. Переїзд на Княжу Гору під Каневом. Арешт Винниченка гетьманськими офіцерами. Звільнення від арешту через протест усього українського громадянства. 15 листопаду 1918 року вибір Директорії й початок повстання. Виїзд Винниченка до Білої Церкви. Поворот на чолі Директорії до Києва 19 грудня 1919 року. Звернення Директорії по допомогу до Антанти 11 лютого 1919 року. Трудовий конгрес. Затвердження Винниченка як постійного голови Директорії. Розходження Винниченка з більшістю Директорії й уряду. Залишення влади (10 лютого 1919 року). Виїзд за кордон, Австрія, Відень, Семерінг. Березень 1919 року: Виїзд за кордон. Австрія, Відень, Зіммерінг, Будапешт (IV), Зіммерінг, Ляйпци (передмістя Відня). Листопад 1919 р.: „Відродження нації”. Підготовка подорожі на Україну. Початок видавання „Нової Доби” (8. III. 1920 р.). Подорож до Праги. Побачення з Масаріком і Бенешем. Їхнє умовляння їхати до СРСР. Видача дипломатичного паспорту. Виїзд до СРСР. Квітень 1920 року: переїзд кордону (24. V.). Москва. Харків. Москва. Харків. Поворот з Харкова до Москви вдруге 14. IX. 1920 р. Виїзд за кордон (23. IX. 1920 р.). Чехія. Карлсбад. Кінець 1920 року — 1921 рік. Німеччина. Берлін. Целлендорф-Пітте. 1922 р. по серпень 1923 року. „Соняшна машина”. Фрідріхрода (Різенгебірге). Рауен, хутір коло Фюрстенвальде (година поїздом від Берліну). Від серпня 1923 р. по листопад 1924 р. Берлін, Прага, Берлін. Переїзд до Франції — лютий 1925 р. Париж. Бульонь-сюр-Сен (передмістя Парижу). Париж (20-а дільниця). Вулиця Еміль-Дево. Будівництво робітні. Невдала спроба мати тишу. Нова спроба: будівництво робітні на Сквер-де-Вержен (в 15-ій дільниці). Неможливість докінчити будівлю через брак коштів. Закінчення будівлі й переїзд в новий будинок (червень 1930 року). Життя в Парижі з літніми виїздами на південь (аж до 1934 року). Купівля хутора біля Канн в громаді Мужен. Купчу зроблено 15. X. 1934 р. в місті Грасс в департаменті Альп-Марітім. Зареєстровано в

Грассі 23. X. 1934 р. під ч. 732, том 95. Переїзд на хутір (жов-
тень, кінець 1934 р.). Від цієї дати В. Винниченко жив у своєму
хуторі з короткими виїздами до Парижу й Праги аж до кінця
свого життя. Під час війни він не мав змоги виїхати з голод-
ного департаменту Альп-Марітім і під постійною загрозою
арешту та депортації німцями допомагав, як міг, тим, що хо-
вались від окупанта й робили „резистанс”.

Роки війни надірвали вже ослаблене здоров'я Винниченка.
В. Винниченко помер 6 березня 1951 року. Прах його покоїться
на цвинтарі Мужена.

Б. ПОДОЛЯК

ОСТАННЯ РЕЗИДЕНЦІЯ В. ВИННИЧЕНКА

(„Закуток” та його історія: 1934-1951 рр.)

I. ВСТУПНІ УВАГИ

У жовтні 1934 року Володимир Винниченко з дружиною Розалією Яківною оселився на півдні Франції, в селі Мужен (Mougins), у власному, щойно придбаному будинку з садивою. В цій селянській садибі, що її він, очевидно, з почуття носталгії назвав інтимним українським словом „Закуток”, Винниченко прожив майже повних останніх сімнадцять років свого життя. На сьогодні не тільки для ширшого українського загалу, але й для літературознавця, критика й історика української літератури цей період життя й творчості нашого письменника майже невідомий. Тож треба, щоб уже тепер наші дослідники й історики зайнялися детальнішим вивченням життя й творчості цього останнього періоду нашого письменника, занотували, інвентаризували й зберегли для історії факти й відомості, що ще нам приступні й можливі до використання, але згодом, в умовах нашого непевного часу можуть бути зовсім затрачені. Як першу спробу інвентаризації й вивчення фактів цього муженського періоду життя й творчості Винниченка я й хочу подати по змозі детальний опис „Закутка”, історію його придбання, а також описати й ту літературно-мистецьку спадщину, що залишилась і зберігається там після смерті письменника. В основу цього нарису покладено:

1. Мої особисті враження від „Закутка” під час відвідин Мужену в червні 1951 року.

2. Мої записи під час більш-менш детального перегляду робочого кабінету, бібліотеки, малярської спадщини та рукописного архіву В. Винниченка.

3. Усні та письмові довідки, що їх ласкаво дала мені дружина покійного письменника Розалія Яківна під час моїх відвідин „Закутка”, а також пізніше, окремими листами, зокрема листом від 13 листопада 1952 року.

На довідки, оперті на матеріялах і документах архіву, що їх я одержав від Р. Я. Винниченкової, я покликуватимусь далі в своїй праці, зазначаючи завжди число довідки так, як воно стоїть у листі від 13. XI. 1952.

II. В. ВИННИЧЕНКО ПОКИДАЄ ПАРИЖ

Чим пояснити, що В. Винниченко десь на початку 1934 року вирішує покинути Париж (у якому живе від 1925 року постійно), вирішує залишити цю справжню духовну столицю світу, яку він, як і кожний мистець, любив (і в якій жив не вперше) і замінити своє скромне, але із смаком уряджене мешкання на Square de Vergennes (Сквер-де-Вержен) на спокій глухої сільської провінції?

Таке питання цілком природно виникає і виникатиме в кожного, хто знає весь попередній бурхливий, неспокійний і рухливий шлях творчого й громадсько-політичного життя Володимира Винниченка.

Спробуємо знайти відповідь на це питання, коротенько переглянувши політичні й літературні факти та події в житті й творчості В. Винниченка того часу.

Від 1920 до початку 1925 року В. Винниченко жив з дружиною в різних містах Європи. Головним чином то були: Відень, Карлсбад, Берлін, Прага, Рауен.

З боку політичного це для В. Винниченка були роки, коли від гостро-агресивної війни проти Світового Союзу і централістичної політики РКП(б) та її української агентури КП(б)У (приблизно 1920-1924 рр.) він, із зміною совітської національної політики (від 1923 року починаючи), за т. зв. українізації, активізації українських національних сил КП(б)У і в Радянській Україні в цілому, прийшов був до замирення з совітською владою, до віри в ступеневу еволюцію централізму й остаточну перемогу органічно-українських національних сил в КП(б)У і на Україні взагалі.

З літературного боку це була доба чималих його літературно-мистецьких успіхів на міжнародному ґрунті. Це була доба перекладів багатьох його творів німецькою, італійською, польською, єврейською, російською і навіть татарською мовами, доба, коли його п'єси („Чорна Пантера та Білий Ведмідь”, „Брехня”, „Гріх” та інші) завоювали сцену найкращих театрів Берліну, Ляйпцігу, Дрездену, Риму, Мадриду. Протягом довгого часу (понад 60 разів) „Брехня” йшла в берлінському державному театрі, що загально відомий, як „Фольксбюне театр”, йшла, як кажуть німці, при „аншлягах”. Ставив її відомий тоді німецький режисер Фрідріх Каслер протягом кількох років (1922-1924) з неослабним успіхом. Найвидатніша тогочасна італійська артистка Емма Грамматіка робила своє в той час таке голосне турне саме з п'єсою В. Винниченка „Брехня”. П'єса „Чорна Пантера та Білий Ведмідь” із сцени берлінських театрів перейшла була на екран. Фільмову обробку п'єси зробили: кінорежисери Ганс Яновіц і д-р Йоганес Гутер. Фільм під назвою „Чорна Пантера” зроблено 1921 року. Того ж року під час фільмування в „Illustrierte Film-

kurier" (ч. 73, січень 1921 р.) надруковано сценарій „Чорної Пантери” в трохи скороченому викладі і з багатьома фільмовими сценами.¹ Фільм цей зроблено з другого варіанту п'єси, що йшла тоді також з великим успіхом у російському театрі в Берліні.²

На німецькому екрані кінофільм „Чорна Пантера” йшов, починаючи з 1922 р.

Поруч з цими безсумнівними успіхами (можливо, першими великими успіхами українського автора в європейській літературі й театрі), з 1925 року починаючи, на Україні, рівнобіжно у двох видавництвах „Рух” та „Книгоспілка”, виходить повна збірка його творів (доведена, здається, до ХХІХ тому), а окремі твори і в Державному Видавництві України (ДВУ). Появляється (у виданні ДВУ) сенсаційний тритомовий роман „Соняшна Машина”, що блискавично стає найпопулярнішою і найчитабельнішою книгою серед усіх тодішніх українських видань.

Ці творчі успіхи й активна літературно-мистецька діяльність В. Винниченка в 20-і роки, безумовно, створювали належну матеріальну базу, що достатньо забезпечувала його життя. Потроху, але більш-менш пляново приходили гонорари й премії (за „Брехню”, наприклад) з різних європейських видавництв і театрів. З затримкою, але все ж таки надсилали гонорар за видання повної збірки творів і „Соняшої Машини” українські видавництва з Харкова і Києва. Все це було тією матеріальною базою, що давала В. Винниченкові змогу більш-менш нормально жити й працювати.

Але на початку 1930-их років ситуація різко змінилася. В Європі (Італія, Німеччина, Іспанія та інші) поширюється фашистський рух, його відповідні сутестії і впливи на маси витворили суспільне й літературно-мистецьке підсоння, в якому твори В. Винниченка, ба навіть саме його ім'я стають небажаними й нетерпними. Нові централістичні пляни Сталіна, а з ними і новий курс національної політики і початки повного фізичного нищення цілих поколінь діячів українського культурного й політичного відродження в першу чергу позначилися на ставленні до В. Винниченка. Його твори не тільки забороняють друкувати, а й вилучають з ужитку в усіх шкільних, публічних і державних бібліотеках України. Якщо в 20-і роки, в добу, так би мовити, Шумського-Хвильового-Скрипника про В. Винниченка можна було писати більш-менш об'єктивно з урахуванням всіх і сильних, і слабких рис його

¹ Оригінали цих ілюстрацій і відомості про це все зберігаються в архіві „Закутка”, звідки я й беру всі ці факти.

² Як свідчить дружина письменника, цей другий варіант „Чорної Пантери” В. Винниченко зробив на спеціальне прохання артистки цього театру Єлени Полевцької і режисера Шмітта. В цьому другому варіанті зовсім перероблені частина третього і весь четвертий акт п'єси.

творчості, то в добу „нового курсу” ім'я його заборонено навіть згадувати, а якщо інколи й згадували, то тільки як „старого вовка української контрреволюції”, яка „й не думає відмовлятися від тактики дворушництва, маскуванія”³ Належний йому за видані твори гонорар конфіскується спеціальною ухвалою Наркомфіна СССР.⁴

Крім того, бойкот і ізоляція письменника з боку численної української еміграції не тільки не припинилися, а навпаки — все поглиблювалися. Жодної надії на створення в українському середовищі хоч би елементарної бази існування в письменника не було.

Таким чином, як бачимо, на початку 1930-их років матеріальна база існування В. Винниченка була остаточно з усіх боків підрізана, і він з дружиною опинився перед дуже виразною перспективою прогресуючих злиднів. Тоді вперше, треба припускати, В. Винниченко з дружиною почали шукати шляхів і засобів, щоб якось забезпечити себе матеріально. Як єдиний можливий вихід — постала ідея придбання шматка землі і хати.⁵

Але особливо актуальною і чинною ця ідея стала для Винниченка, з 1933 року починаючи. Сам покійний письменник писав про це так: „З того часу, як на Україні скасовано українізацію, як запанував чистий русифікаційний націоналізм і мені було унеможливлено видання моїх літературних праць на Україні... я мусів звернутися до праці фізичної”.⁶ Особлива ясність у цьому настала після самогубства М. Хвильового (13 травня 1933 р.) і М. Скрипника (7 липня 1933 р.) та відомого листа В. Винниченка в цій справі у вересні 1933 року до

³ Н. Н. Попов — Промова на об'єднаному листопадовому пленумі ЦК і ЦКК КП(б)У, 1933 р. „Червоний Шлях”, ч. 10, 1933 року.

⁴ Довідавшись про це, М. О. Скрипник звернувся був із спеціальним листом до Наркомфіна СССР, а в тому листі цю ухвалу називав незаконною й безпрецедентною, бо „якщо вже конфіскувати гроші (належні В. Винниченкові як гонорар — В. П.), то в усякому разі гроші належать Наркомфінові УСРР, а не Москві”. Про цей лист з обуренням не раз згадували і С. Косіор, і П. Постишев на листопадовому пленумі ЦК КП(б)У 1933 року.

⁵ Тут треба розрізнити два моменти: придбання мешкання чи хати з метою влаштувати собі зручніші й комфортабельніші умови літературно-мистецької праці і придбати хату з садибою як трудову базу матеріального існування. До першого засобу В. Винниченко вдавався не один раз. Було це і в Берліні 1923 р. (дача Гауен, коло Фюрстенвальде під Верліном, було це і в Парижі) Бульонь-сюр-Сен, вулиця Еміль-Деве і нарешті Сквер-де-Вержен 1930 р.). Придбання „Закутка” було продиктоване другим моментом: придбати хату з садибою як виробничу матеріальну базу існування. Про це з цілковитою ясністю говорять і господарчі пляни Винниченка на початку освоєння, і перебудова „Закутка”, і далі його тут господарювання.

⁶ В. Винниченко, „Розлад і погодження”. Відповідь моїм прихильникам і неприхильникам. В-во „Наша Боротьба”, Німеччина, 1948 р., ст.22.

Політбюра КП(б)У.⁷ Розраховувались у цьому листі ще раз і остаточно „з московським русифікаторським націоналізмом”, кинувши на весь світ обвинувачення Сталінові і його агентам на Україні П. Постишеву в убивстві „таких видатних і цінних людей на Україні як Хвильовий та Скрипник”,⁸ обвинувачивши в загальному масовому терорі проти українського народу в цілому, В. Винниченко чи не вперше в світовій публіцистиці сконстатував той знаменний факт, що ці нестерпні умови української підсовітської дійсності з неминучістю творять новий тип українця, трудівника-селянина, робітника й інтелігента, який з цілковитою ясністю тепер розумів, що все те, що робиться в совітській дісності, тепер є „будівництво не соціалізму, а відновлення старої національної єдиноділимської Росії, відновлення старої тюрми народів.”⁸

Винниченкові цей лист, очевидно, був конче потрібний, щоб не пропустити повз свою увагу цей трагічний етап нашої історії і сказати своє слово протесту й присуду. Але водночас треба думати, що усвідомлення трагічної драми, що відбувалася тоді на рідній землі, спричинилось також до великої моральної кризи самого письменника і втрати всякої надії повернутися на батьківщину. Це, на нашу думку, вкупі з усіма вищенаведеними подіями і фактами, також актуалізувало рішення покинути Париж, осісти десь на постійно і шукати засобів до існування.

Всі ці події дуже погано відбилися на здоров'ї В. Винниченка, особливо на його нервовому стані. Як свідчить дружина покійного, життя в Парижі саме тими роками стало нестерпне для В. Винниченка. Йому стало важко переносити шум, гуркіт і гамір Парижу. Нерви розладились украй. Більш-менш регулярні літні перебування і праця на середземноморському, майже безлюдному рибальському острові Дю-Леван,⁹ куди В. Винниченко з дружиною їздив з Парижу, впливали дуже

---

⁷ Лист цей, до речі, був основним документом, що викликав люту атаку як на Винниченка, так і на багатьох інших діячів українського національного відродження на листопадовому пленумі ЦК КП(б)У. Його (цього листа) тут коментували з усіх боків, а два секретарі ЦК — М. Попов і П. Любченко приділили йому спеціальні виступи. Очевидно, дуже їм цей лист дошкулив, і вони всіма способами намагались виправдатись перед неминучим судом історії. Оригінал цього листа з власноручним підписом В. Винниченка зберігається. Докладніше про це дивись:

1. М. М. Попов. — Виступ на листопадовому пленумі ЦК КП(б)У 1933 року. „Вісті” ВУЦВК за 10 грудня 1933 р. або „Червоний Шлях”, ч. 10, 1933 р., Харків.

2. „Правда” за 27 листопада 1933 року, „Резолюція ноябрьского пленума ЦК КП(б)У”, Москва.

⁸ В. Винниченко, згадуваний лист.

⁹ Брак коштів не дозволяв В. Винниченкові виїжджати літньої гарячої пори до чарівної французької Рів'єри, як це робили навіть пересічні французькі письменники. Але потреба покинути хоч на кіль-

позитивно на стан здоров'я, але радикально становища не міняли і не могли змінити.

Питання про придбання фарми ставало дедалі актуальнішим.

III. ІСТОРІЯ ПРИДБАННЯ „ЗАКУТКА”

Щоб реалізувати свій задум, В. Винниченко наприкінці 1933 року звернувся до багатьох агентів продажу маєтків. Один із них подав йому декілька об'єктів в районі комуни Мужен, департаменту Альп-Марітім, округи міста Канн. Саме тому, що маєтки в районі Мужен, і то головню в частині т. зв. „картьє вомар”, були порівняно до всіх попередніх пропозицій найдешевші, В. Винниченко з дружиною вирішили негайно оглянути місцевості і всі пропоновані для купівлі садиби.

Дружина покійного письменника Розалія Яківна свідчить про це так: „Після численних оглядин в цій околиці та в ближчих агент для продажу маєтків показав і майбутній „Закуток”. При першому погляді на будинок та околиці Винниченко вирішив маєток придбати. Ціна його була мала, бо будинок був у дуже зруйнованому стані, а земля майже не оброблена. Офіційна ціна була 40.000 франків. При купівлі готівкою заплачено 13.000 франків. Що ж торкається решти суми — 27.000 франків, то на неї видали гіпотечку, яку треба було виплатити впродовж п'яти років і платити 5% річно. Поза цією сумою заплачено власникові ще 10.000 франків за деякі меблі, насіння, а також всі нотаріальні витрати і репарація будинку припали на покупця.

ка тижнів паризькі мури була немінуча. Від своїх французьких добрих знайомих В. Винниченко довідався про існування цього виключно рибальського острова. Після уважного ознайомлення з підсонням, фльорою і фавною цьогострова В. Винниченко з дружиною вирішили спробувати щастя. Спроба виявилась вдалою. Життя їм тут коштувало мало. Розклали шатро, яке В. Винниченко привозив з собою, ставили свої ж польові розкладачки, власні коци й подушки. Найпотрібніший елементарний посуд і кухонні речі (примус тощо) привозили також з собою. Хліб, молоко, овочі та інші найпотрібніші речі діставали в найближчому містечку, що було на березі Середземного моря. Це лежало, головню, на обов'язку Розалії Яківни. Володимир Кирилович, розпакувавши папір, записники, олівці й фарби, брався за працю. В перший приїзд він облюбував собі великий плоский камінь, на якому пізніше завжди працював (переважно лежачи). Писав, думав, читав, малював. Після обов'язкового щоденного певного часу праці, спільно з дружиною гуляли, купались, грілись на сонці, відпочивали, їздили ловити рибу. Останнє проробляли дуже часто. В. Винниченко дуже любив саме так відпочивати в човні на морі. До того ж цей відпочинок давав і матеріальну користь: риби ніколи не купували, а ловили самі. Про це згадує Розалія Яківна: „Ми мали свого маленького човна і ловили рибу просто в морі, з човна паленгротом (міцна нитка з гачком та грузиком на кінці, без вудлища; нитку тримається просто в руці). Таким простим, чисто античного стилю відпочинком виповнювались всі дю-леванські дні В. Винниченка того часу.

... Купчу було зроблено в нотаря М. Галінона в місті Грассі, 15 жовтня 1934 р. Зареєстровано в Грассі 23 жовтня 1934 року, ч. 732.¹⁰

Садиба складалася з кількох ділянок городу та саду, що зазначені в катастрі села Мужен під числами: 1338, 1339, 1342, 1329.¹¹ Всього один гектар і сімсот сантіярів. Межі мастку позначені в купівельному акті: на північ — стежка, яка відділяє масток від іншого мастку, що належить невідомій особі, на схід — ручай, на захід дорога до Великої Бастіди (Ля Гранд Бастід), на південь — масток Гаспаротті та дорога на Гранд-Бастід.

В саду мастку росли: виноград, маслинові та інші плодові дерева і досить велика плянтація ямину. Старий, заплучений, напівзруйнований кам'яний будинок стояв посеред садиби. Йому було коло 250 років. Це була типова та ще й дуже старовинної форми селянська хата французької Рів'єри в окрузі міста Канн. Цю хату, як і весь хутір, з давніх-давен мунженські селяни і навколишні мешканці вілл і дач звали „ле Фур” (le Four), що значить по-нашому — „піч”. Це тому, що була вона щось років з п'ятдесять тому єдина тут пекарня хліба, яка постачала своє печиво на все село і всі навколишні дачі й вілли. Хата ця мала партер (чи, як там французи називають „ре-де-шо́се”) і один поверх (мансарду). В подвір'ї перед хатою була криниця. Власницею цього мастку була пані Марі Марсель Делпі, народжена Агар.

IV. ЗНЕВАЖЛИВА LE FOUR ПЕРЕТВОРЮЄТЬСЯ НА „ЗАКУТОК”

Із довідки Розалії Яківни, що її я наводив вище, видно, що купчу на цей масток зроблено в місті Грассі 15 жовтня 1934 р., а зареєстровано там же 23 жовтня 1934 р. Але це було, очевидно, тільки формально-юридичне оформлення уже кількомісячної фактичної власності В. Винниченка на цей масток. Розалія Яківна в іншому документі свідчить, що „масток було придбано в липні 1934 року”.¹² Як знаємо з попереднього, цілком на постійне мешкання до Мужену В. Винниченко з дружиною переїхав на початку жовтня 1934 року. Переїхати до хати в такому стані, в якому вона була, коли її купував В. Винниченко, було неможливо. Неминуче треба було бодай частково упорядкувати хоч би одну кімнату, куди б можна було перевезти речі й самим тимчасово жити. Для цього не досить

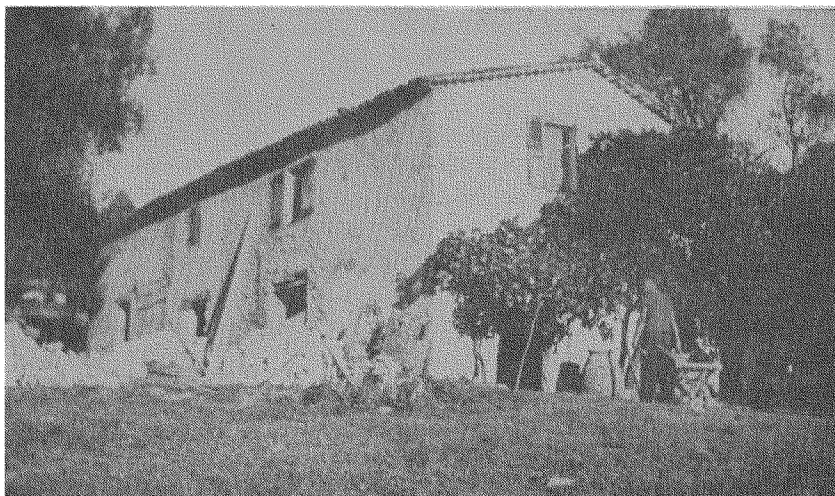
¹⁰ Лист-довідка ч. 4.

¹¹ Цю ділянку (1329 число), що була відокремлена від цілості іншим мастком, в тяжкі й голодні часи 1941 року В. Винниченко продав. Розмір цієї ділянки дорівнював 22,30 арів, або 2,230 кв. метрів.

¹² Лист довідка ч. 3.

Загальний вигляд „Закутка”.

Хата зблизька.

було десяти днів. Отже, виходячи з усіх цих міркувань, дату придбання маєтку будемо вважати: *липень 1934 року*.

Хата й город, коли Володимир Кирилович і Розалія Яківна стали власниками цього хутора, були дуже занедбані й спустошені. Треба було нелюдських зусиль, великої енергії й чималих грошових витрат, щоб цей запущений і зруйнований маєток перетворити в можливий до життя й праці. Будинок вимагав капітального ремонту. Треба було: 1) відремонтувати стіни, з яких старий і вивітрілий цемент здебільшого пообсипався; 2) поширити й замінити старі погнилі вікна й двері; 3) провести воду, електрику та встановити центральне опіщення; 4) викинути непотрібну величезну піч, що займала площу цілої кімнати (розмір цієї кімнати тепер: 3 метри довжини, 3 метри ширини та 2,60 м. висоти); 5) зробити підлогу (партер, пристосований до пекарні мав цементову долівку); 6) збудувати ванну й умивальню і 7) виконати декілька дрібніших, але дуже важливих робіт.

Город і сад вимагали просто піонерської тяжкої праці, щоб привести їх бодай до початкового продуктивно-господарчого ладу. Щоб з'ясувати коло цієї праці власними руками господаря, треба було мати для хати елементарне будівельно-ремонтне знаряддя й матеріял, а для саду й городу — найпотрібніший садівничий та господарчий реманент, штучні добрива та насіннєві фонди. Нічого такого в нового власника цього маєтку, що привіз із собою тільки кілька скринь книжок, купи списаного паперу та архівних тек, не було. Але в нього було подиву гідне бажання й рішення все це мати. Останні грошові збереження, плюс дуже солідна позика під високий відсоток були вкладені для придбання знаряддя, матеріялу, насіння, меблів, машин та всього іншого, що було потрібне для належної реконструкції новопродбаного господарства. Була також зарезервована потрібна недоторканна сума для оплати фахової сили (електромонтери, слюсарі, склярі). Жодних грошей на допоміжну робочу силу для ремонту й реконструкції маєтку після цього вже не було. Але це нового господаря не бентежило. Він покладався тільки на свої власні руки і трудовий інстинкт, успадкований від батька, трудівника-селянина. З повною вірою в добрі й багатобіляючі висліди заходився автор „Кирпатого Мефістофеля” біля тяжкої відбудови.¹³

¹³ Для зрозуміння цих первісних плянів і тяжкої праці при відбудові придбаного хати багато дають нам ось ці кілька уривків із нотаткового зшитка В. К. Винниченка:

„9 серпня 1934 року.

Розуміється, думка майже безупинно, без перерви в'ється круг придбаного притулку. Брудний він, чорний, понурий. Як зробити його чистим, ясним, веселим, молодим? Що саме, як саме зробити? Скільки це візьме сил, грошей, часу? І яке ім'я йому дати? „Куток”? „Закуток”? „Притулок”? „Затока”? „Курінь”? Треба таке ім'я, щоб фран-

Фізично найтяжча праця була коло ліквідації величезної печі й перебудови тієї площі на окрему кімнату. Про це Розалія Яківна згадує так: „Щоб могли використати для мешкання цю площу, прийшлося витягти весь матеріал, що складав колишню піч. З плит, які вистилали її, зробив господар (В. Винниченко — В. П.) під маслиновим деревом лаву, а з круглого каменя, який у формі арки завершував піч, зробив столик перед лавою. При переносці одної з тих великих та дуже важких плит В. В. не вдержав її і, силкуючись втримати, роздушив собі пальця на правій руці.”¹⁴ Але трудність завдання була не тільки в тому, щоб витягти все це каміння, цеглу й глину, з якої була збудована та старовинна піч, а ще й у тому, щоб на її місці побудувати нову кімнату з двома цілком новими стінами. І треба сказати, що Володимир Кирилович впорався з цим трудним завданням з честю. Постає не тільки стіни нової, звільненої від печі кімнати, а й у стіні,

---

цuzzi, вимовляючи його, не калічили, не робили смішним. Тому більше шансів мають: „Куток”, „Затока”, „Курінь”...

Але вибір упав на „Закуток”. Про це Р. Я. пише: „Місцеве населення дуже швидко звикло до назви „Закуток” і вимовляє з наголосом на „о”.

„8 жовтня 1934 року.

Приступлено до роботи над упорядкуванням хати. Я — маневр у мсьє Бово (чорноробочий при будівлі — пояснює Р. Я.) — пробиваю стіни молотом, рубаю каміння, таскаю тачку з піском. Він сам на даху лагодить черепиці, я внизу, в руїнах, які мають стати житлом. З руїн іду на город і тризубом гачу землю. На вечір почуваю „приємне” очманіння втоми”.

„13 жовтня 1934 року, субота.

Остаточо закінчено знищення печі. З неї зроблено досить величезну кімнату. А все, що з неї витягнуто на світ, складає великі купи вапна, каміння і товстелезних плит. Дивно: життя хоче, щоб прийшов з України інтелігент і розвалив у Провансі піч, що стояла кілька сот років”.

„11 грудня 1934 року, неділя.

Під знаком Rigole (це рівчак, який було потрібно викопати навколо хати, бо рівень долівки було знижено на 30 сантиметрів і через це дощова вода почала проступати крізь цементову підлогу — пояснює Р. Я.). „Копаю до того, що руки на вечір німіють, мервють, надто пальці на лівій руці. Парю їх гарячою водою, натираю гліцериною, але це мало допомагає. Треба кинути копати рівчак. Але це — не можна зробити, треба рятувати хату від затоплення водою, що стікає на нас із гір. Журився: де дівати те каміння, що витяг із старої хати — воно піде на засипання рівчака — пояса круг неї. Це ніби намисто в старої кокетки...”

„15 грудня 1934 року, субота.

Здається, підсуваємось до кінця. Віз нашої праці запряжений черепахами, але й він колись то мусить прибути до своєї мети...

... В хатах ще хаос, але вже починає з'являтися якась форма, кольор, лінії. Вже горить опал і от-от запрацює водопровід з ванною і душем. І старий двоохотлітній селянський „мас”, ogrітий центральним опалом, вицищений, обшарпаний, обмальований заживе цивілізованим життям...”

¹⁴ Лист-довідка ч. 4.

яка відокремлює новозбудовану кімнату від проєктованої ідальні, на місці колишнього незграбного й великого припічка, з'явився гарний, досить тонко зроблений камін. З того часу це місце стало для В. К. і Р. Я. найулюбленішим місцем відпочинку, розмов і читань нових творів. І тепер перед цим каміном стоїть маленький столик (те, що американці називають „кофі-тейбл”) і два великих та зручних фотелі.

Вікна і двері робили майстри. Водопостачальні рури, кальориферну сітку й електрику провадили відповідні монтери. Але вся найтяжча, чорна робота — консолідація, цементування стін, капітальний ремонт і фарбування кімнат, вікон, дверей, підлоги, ремонт даху й сила іншої тяжкої й брудної роботи припадала господареві.

За кілька місяців тяжкої праці запущена, струхлявіла від занедбання хата перетворилася на чистеньку, свіжу, добре, із смаком обставлену і внутрішньо зручну для життя, праці й відпочинку дев'ятикімнатну, двоповерхову, з усіма вигодами віллу.

Єдине, що не вдалося зреалізувати, — це покрити цементову долівку в партері дерев'яною підлогою. На це вже не вистачило коштів. Тому вирішили були тимчасово покрити цементову долівку при нагоді купленими дешевими, бо уживаними, килимами. Підлогу ж мали зробити при першій матеріальній спроможності. Але такої спроможності вже так і не було. Заслана килимами цементова долівка відслужила до кінця життя Володимира Кириловича.

V. ВИННИЧЕНКО — САДІВНИК І ГОРОДНИК

Реконструювавши хату, Володимир Кирилович з неослабною енергією взявся за культивування давно занедбаного городу й саду. Запляновано було закласти комерційне городництво й садівництво. Багаті навколишні дачі й вілли французької південної Рів'єри, величезний попит на городину й садовину в одному з найкращих відпочинкових французьких міст над Середземним морем — Каннах та його околицях обіцяли незвичайному новому власникові хутора не абиякі прибутки. Всі великі борги, що виникли в зв'язку з придбанням і реконструкцією маєтку мали бути таким способом дуже швидко ліквідовані. Уважно вивчено, що навколiшні селяни й городники найбільше вирощували, у чому найбільша потреба на ринку, що найкраще в цьому підсонні і в цій кам'янистій глині, при відповідному штучному добриві, родить — і вирішено культивувати: троянди, ясин для парфумів, виноград, цитрини, різну городину — салату, буряк, моркву, помідори та інше, але найбільше, до 3/4 гектара садиби, арти-

шоків.¹⁵ Маслинові дерева, яблуні, груші, вишні, морелі, мігдалеві дерева та інше, що також були культивовані в саду, мали не тільки комерційне значення, а призначались і для власного споживання. Закипіла праця. Беша, лопата, електричний плужок, сокира, садовий ніж і пилка не випадали з рук автора „Соняшної машини”. Він обкопував, підчищував старі занедбані дерева, садив нові (цитринові, троянди), прочищав здичавілі кущі винограду, переорював і перекопував давно неживану глинисто-кам'янисту землю, наснажував її всіма можливими штучними й звичайними добривами. Визбируване руками каміння вивозив він тачкою на берег річечки і там уважно зсипав вздовж берега. Це скріплювало берег і захищало якоюсь мірою город під час весняної повені. Він же робив грядки, садив розсаду, сів у великій кількості артишоки. Одночасно студював уважно практичні підручники із садівництва й городництва.

Праця була неймовірно тяжка, можна сказати піонерська. Занедбаний ґрунт треба було розробити з такою ж затратою сили, як і цілині дикі ґрунти вперше оброблюваної землі. Але сила волі й бажання за всяку ціну перемогти початкові труднощі дали свої наслідки. Занедбані город і сад першої ж весни господарювання В. Винниченка (1935 рік) перетворились в упорядковане, культурне садово-городницьке господарство, що багато обіцяло. Здавалося, що ще рік-два і ця перша тяжка праця дасть ефективні наслідки. Борги будуть ліквідовані. Праця стане легшою, продуктивнішою і прибутковішою. І тоді, напевно, ще лишиться час і на мистецьку творчість. Та „не так сталося, як ждалося”. Перспективи на блискучі господарські й матеріальні здобутки від вирощування городини й садовини на практиці, пізніше, виявилися дуже ілюзоричними. Тяжка селянська праця у Франції ледве давала Винниченкові змогу прогодувати себе з дружиною і сяк-так покривати поточні податки державі. Борги, зроблені при купівлі й реконструкції садиби, страшною примарою продовжували висіти над Винниченком. І хоч він використовував кожний вільний гріш, кожний, випадковий уже тепер, гононар, щоб покрити їх, все ж таки боргів він не позбувся до самої смерті. Вони небезпечною загрозою продовжують висіти над „Закутком” і досі.

---

¹⁵ Артишок на півдні Франції — дуже розповсюджений, загальноживаний, хоч і дорогий делікатес. Спосіб його споживання дуже простий. Зварену в достатньо просоленій воді „квітку” (не розквітлу) кладуть на тарілку і, відриваючи кожний листочок окремо, висмоктують із нього смачний сік, а решту викидають. До речі, артишок був трохи чи не головним харчем родини Винниченків у „Закутку”, особливо в період інтенсивної проповіді теорії „конкордизму”. М'ясо (будь-яке) із харчування В. К. і Р. Я. було виключене. Між іншим, мені артишок своїм смаком нагадує ракові лапки.

Таким чином, з Винниченкового садівництва й городництва, як праці, поєднаної з мистецькою і літературною його творчістю нічого не вийшло. Сам Винниченко незадовго до смерті писав про це так: „За наших часів погодження фізичної праці з інтелектуальною майже неможливе. Більше десяти років мої сили, моя увага, мій час ішли, головним чином на працю бешею, лопатою, плугом, а не пером.¹⁶”

Але нічого іншого вже для нього не залишилось. Виходу не було. Треба було узгоджувати фізичну працю городника й непереможний потяг до мистецької, не тільки літературної, але й малярської творчості, що на схилі літ розквітла. Як нам покажуть архівні та мистецькі скарби „Закутка”, В. Винниченко, не зважаючи на всі нелюдські труднощі, зумів максимально погодити свою мистецьку творчість з фізичною працею, що її накинули йому гіркі обставини емігрантського життя.

VI. „ЗАКУТОК” — ЯК Я ЙОГО БАЧИВ

Чудове, світової слави курортне місто Канни (Cannes), що лежить на березі Середземного моря, останнього часу стало вельми славним не тільки тому, що після Ніцци стає найкращим світовим містом відпочинку, морського спорту й розваг, а ще й тому, що в ньому вже впродовж кількох років відбуваються світові кінофестивалі. Тут що два роки компетентні й добірні глядачі всього світу проглядають найкращі сучасні фільми, тут дають їм оцінки й нагороди.

За шість кілометрів від цього міста, далі від берега, лежить „Закуток”. Щопівгодини туди й назад ходить зручний автобус. Широка асфальтова дорога проходить серед чарівної, відкритої буйною рослинністю й запашними екзотичними квітами горбистої місцевості. Обабіч дороги пробігають численні, витонченої й химерної форми вілли й дачі, грандіозні пальми, квітучі магнолії, величезні кущі пахучих троянд, екзотичних кактусів і злива інших, для свіжої людини незаних тропічних рослин і квітів, що ніби недбало розсіпані навколо.

Серед цієї місцевості розкинулось велике французьке село Мужен, а в ньому, з самого краю, при в'їзді, ліворуч від автобусної магістралі, у видолинку, серед спадистих, укритих маслиновими деревами й виноградниками гір, над потічком лежить садиба з хатою, що її місцеве населення звикло вже називати „Мас Закуток”. Що таке „закуток”, вони, напевно, не знають. Але вони з пошаною вимовляють це чуже їм слово, бо знають, що там жив статечний пан з панією, що він — український письменник, а його книжки друкуються навіть

¹⁶ В. Винниченко. Розлад і погодження. Німеччина, 1948 р., ст. 22.

французькою мовою. Запитайте будь-якого селянина чи селянку з Мужену, де живе мадам Винниченко, і вони вам не тільки охоче скажуть, а й приведуть до самих воріт з таємничою назвою „Zakoutok”.

Ви відчиняєте стареньку фіртку, і вас зустрічають чотири струнких кипариси, що ніби стоять на сторожі „Закутка” і показують шлях до хати. Хата зокола дуже непрезентабельна. Тавро глибокої старовини й відсутности уважного господарського догляду в останні роки (хвороба й злидні В. Винниченка) лежить на облуплених, оброслих виноградною лозою, виткими кущами жовтої троянди, диким хмелем і звичайною нашою повійкою стінах, на давно не фарбованих вікнах і на різнокольоровому від вічного сонця й столітнього моху черепичному даху.

Не заходьмо покищо до хати, що вабить і притягає нас своїми внутрішніми скарбами! Познайоммося з городом, садом і з тими найголовнішими речами й місцями в них, що зв'язані з життям і працею нашого письменника!

Навколо хати бачимо декілька дерев — черешень, вишень, груш, яблунь, слив, маслин, цитрин, нефлі, та різні квіти: троянди, геранії, лілеї тощо. Перед парадним входом (захід) — невеличка галявина, де ростуть: старе маслинове дерево, срібляста тополя і дві старі-престарі звичайні крислаті верби. Ці дерева, гіллясті й високі, творять у літню спеку надзвичайну тінь-прохолоду. Під маслиновим деревом, у найнадійнішій тіні, стоять кам'яна лава й стіл. Це, як знаємо, ті успішні наслідки реконструктивної діяльності В. Винниченка, які коштували йому пальця на правій руці.

Повертаємо праворуч, на північний бік хати і обійстя. Тут ми бачимо якусь порівняно недавню прибудівку, але від якої залишилось лише дві стіни. „З цього боку будинка — пояснює Розалія Яківна — прибудував господар повітку з каміння. Своїми руками, без помічників зробив він цю роботу під час війни. Але не було засобів покрити її, вона з часом почала руйнуватись. Тепер залишилось тільки дві стіни від неї.” Хату і незайману далі траву, кущі винограду й дільницю городу відокремлює досить широка стежка, що її, як свідчить Розалія Яківна, Винниченко жартома називав „Бульвар де Конкорд”. Він любив цю стежку, часто прогулювався нею, відпочивав, обдумував якусь тему або виглядав та очікував чи то дружини, чи когось із гостей.

Схід — це частина саду, кипарисова алея до воріт та вихід на дорогу до ля Гранд-Бастід.¹⁷

¹⁷ Це старовинна велика селянська хата — агломерат, що лежить по другий бік ручаю на південний захід від садиби Винниченків. У ній колись, мабуть, жив цілий рід, а тепер там живе шість окремих і чужих між собою родин.

Південь — сад, криниця й частина городу.

На захід від парадного входу веде доріжка до земляної тераси і тієї частини обійстя, де на південний захід вирощується виключно артишок, а на північний захід — кущі троянд і виноград. Від цієї доріжки праворуч, в майже північному напрямі, внизу тераси йде вузька малопомітна стежечка. Проходить вона поміж високими виноградними кущами і рядами троянд, а з боку хати — відгороджена густим живоplotом (з терну, шипшини, ожини тощо), що проходить вздовж бар'єру тераси і впирається під прямим кутом у межу. Тут, на розі цього живоplotу й межі, густо зарослої високими верболозами, очеретом та якоюсь іншою рослинністю, серед небесної тиші й спокою стоїть „курінь”.

„КУРІНЬ”

Про цей „курінь” не тільки широкий загал читачів, але й вужче коло наших літераторів нічого не знають. За винятком моїх згадок про нього¹⁸ з осені 1951 року нічого про це ніде не написано. А тимчасом це дуже важливий „варстат” творчої праці В. Винниченка за останні шістнадцять років його „муженської доби”. „Курінь” — це витвір не тільки Винниченкової примхи. Щось глибше, досі ще не вловлене й не розкрите, лежить в основі постійного і закономірного потягу Винниченка-мистця до „лона природи”, до незайманости, величі й життєдайности „матері-землі”. Майбутньому дослідникові дворчости В. Винниченка належатиме честь встановити закономірність і своєрідність цього Винниченкового *антеїзму*. Не випадково найкращий і — можна уже сказати — клясичний опис і образ степу, найопукліші образи людей чорнозему („Кузь та Грицунь” та ін.), людського дна („Краса та сила”), непогамовних людських пристрастей, неповторних Сонгородів тощо дав нам саме В. Винниченко. Не випадково найбільше любив В. Винниченко писати й обдумувати свої твори не в розкішному фотелі письменницького кабінету, а серед безлюддя, в лісі, в балці, в яру, лежачи на дикому камені. Так, зокрема, найпопулярніша і найулюбленіша на західньо-європейській сцені його „Брехня”, була, як свідчить Розалія Яківна, „написана на Кавказі, в Ессентуках, десь у яру... за тиждень”¹⁹.

Знаємо його романтичні вилази на острови Дю Медан (du Medan) на Сені, в 30 км. від Парижу, Дю Леван (du Levan) на Середземному морі десь між 1928-1934 рр., його там улюблений камінь, на якому цілими днями він писав, читав

¹⁸ Б. Подоляк — „Відкритий лист”, „Сучасна Україна”, ч. 14, 8 липня 1951 року, Мюнхен.

¹⁹ Лист Р. Я. Винниченко з 12. XI. 1952 р.

і малював. Те саме було вже й тут, у „Закутку”, серед цієї муженської чарівної природи і вергіліївських пейзажів. Не сиділось йому в його зручно улаженому кабінеті. Його постійно тягло на траву, в затишок верболозів і очеретів. Саме тому й родилася ідея „куреня” як місця постійної творчої праці безпосередньо серед природи.

Отже, що ж таке „курінь”? Як він виглядає? Як працював там Володимир Кирилович? Щоб відповісти на ці питання, я дозволю собі зацитувати майже дослівно опис „куреня”, що його на моє прохання зробила Розалія Яківна,²⁰ корегуючи або додаючи дещо з матеріялів мого записника і моїх спогадів.

Це невеличка будівля з дерев’яних вузьких дощочок, що складені одна на одну, як черепиця. Будівля має 2 метри й 20 см. довжини і 1 метр 80 см. ширини. Стеля з дощок, які відокремлені від даху грубим шаром паперу, що захищає від спеки. Дах з двох фібро-цементових дощок, трохи виступає над будівлею. Горішня частина стінок майже уся скляна. Це окремі рухомі „вікна” (80 см. заввишки і 50 см. завширшки кожне). Кожне таке „вікно” можна відчиняти окремо, обережно відхиляючи надвір. Це дає можливість робити вільний доступ повітрю і створювати протяг у спеку. Без цього літом неможливо було б користуватися цією тепличкою. Таких „вікон” 10, рахуючи й двері, також угорі скляні. В передній стіні — три, четверте — у дверях. В стіні ліворуч від входу — два. В стіні протилежній — чотири вікна. Лише права стіна від входу не має вікон. Всі вікна завішені зеленкуватою великою запоною на кільцях. Володимир Кирилович завжди пересував її, регулюючи потрібну кількість сонця й світла, не встаючи з канапи чи з „фотеля”, за допомогою двох (одної довгої, а другої короткої) очеретяних палиць.

Меблі: 1) саморобний стіл з відкидною дошкою для друкарської машинки, 2) низенький коло неї, також саморобний, фотель, 3) праворуч вузька, оббита зеленим оксамитом старенька комбінована канапа. М’яка спина колишнього фотеля, що тепер править за узголів’я канапи, давала можливість В. Винниченкові завжди писати в напівлежачому, горілиць, стані.

На стіні, в головах, з простих дощок збита і привішена полиця для книжок, паперу, олівців, чорнила й інших речей, потрібних під час праці.

Один важливий деталь: всі свої численні твори В. Винниченко писав тільки від руки і здебільшого чорнилом. Переважно все те, що написано в „Закутку” писав В. Винниченко в „курені”, лежачи горілиць на канапі, упираючись напівпіднесеною спиною в згадане вже вище узголів’я канапи. Для зручності й полегшення такого незвичайного способу

---

²⁰ Лист-довідка ч. 3.

праці В. Винниченко винайшов був прилад, що, дійсно, в значній мірі допомагає і удосконалює цей спосіб писання. Це був звичайний, сокирою обтесаний, з гострим долішнім кінцем кіл, а вгорі фанерна підставка в формі продовгастої мольбертової дошки, яка легко, на шрубі, була прикріплена. Ця фанерна дошка й була тим „столом”, на якому В. Винниченко писав у своїй звичайній лежачій позі на канапі. Гострий кінець кола вганявся в ґрунт долівки, і дошка, на якій В. Винниченко писав, здобувала міцну й певну опору. Дошка до кола шрубом була прикріплена так, що її можна було без перешкод повертати в будь-якому напрямі і під будь-яким потрібним кутом.

Так у загальному виглядає „курінь” і так працював у ньому В. Винниченко. Не забуваймо, що все — і „курінь”, і меблі у ньому, за винятком хіба одної канапи, зроблено руками Володимира Кириловича. „Курінь” цілком захований від людського ока. Щоб його бачити, треба знати про його існування. З вікон „куреня” видно зелені простори і далекі тераси червонястих гір.

На цьому покинемо це дуже цікаве місце „Закутка” і перейдемо до оглядин хати і тих скарбів, що вона містить у собі.

ХАТА ВСЕРЕДИНІ

Коли ви заходите до хати, ви там не бачите ні міщанського блиску, ні дешевих ефектів, ні силкування на виключність чи оригінальність. Натомість на всьому лежить познака суворої простоти й почуття міри. Чистота, лагідність кольорів, потрібна кількість світла, мистецькі картини на стінах, шафи з книжками, рукописами і навіть старі стоптані килими на підлозі — все це викликає у вас якесь особливе почуття пошани.

Побудована вона за стандартним, старовинним пляном французької селянської хати, що складається з партеру, чи, як французи кажуть, „ре-де-шосе”, і одного поверху — мансарди.

Партер має: 1) маленький передпокій (довжина 3 м., ширина 2 м. 30 см., висота 2 м. 60 см.); вітальню (довжина 4 м. 60 см., ширина 2 м. 80 см., висота 2 м. 60 см.); 3) їдальню (довжина 5 м. 50 см., ширина 3 м. 80 см., висота 2 м. 60 см.); 4) кухню (довжина 3 м., ширина 2 м. 70 см., висота 2 м. 60 см.); 5) т. зв. „кімната для покоївки”²¹ (довжина 3 м., ширина 3 м., висота 2 м. 40 см.).

Перший поверх має: 1) два коридори, що сполучаються між собою під прямим кутом; 2) спальню Розалії Яківни (дов-

²¹ Покоївки, звичайно, в родині Винниченків ніколи не було. Ця назва кімнати чисто традиційна. Кімната ця, як знаємо, збудована була на місці колишньої печі і сполучалася дверима тільки з кухнею. Звідси й її назва.

жина 3 м. 30 см., ширина 3 м.; стеля мансардова, а тому висота — 2 м. 40 см. коло вікон і 1 м. 90 см. у протидежному боці); 3) т. зв. „кімната для білизни”, чи, як кажуть французи, „лінжері”. Ця кімната сполучена із спальнею Розалії Янівни і не має самостійного виходу до коридору; (розмір: довжина 3 м., ширина 3 м., стеля мансардова, похила, у висоті 2 м. 40 см. і 1 м. 90 см.); 4) „гостівська” або „синя” (довжина 3 м., ширина 3 м., висота 2 м. 40 см.); 5) ванна кімната (довжина 3 м., ширина 2 м. 30 см., висота 2 м. 40 см.); 6) кабінет-робітня (вона ж і спальня) В. Винниченка (довжина 6 м., ширина 3 м., висота 2 м. 40 ст.).

Придивімось ближче до партеру! Як увіходимо у передпокій, не можемо не звернути уваги на великий портрет молоді дівчини в блакитній сукні, з букетом, на тлі провансальського пейзажу (розмір 80 × 60 см.). Це портрет роботи В. Винниченка з 1939 року. У вітальні, що має вихід прямо на двір, стоїть піяніно²² і декілька крісел. На стіні (передній від входу) висить велика картина Брайєра (I. Brauer) — вулиця в Латинському кварталі Парижу і три постаті в еклезіастичному одязі. По боках два малюнки В. Винниченка: „Квіти на вікні” (квіти в скляній круглястій вазі, що стоїть на вікні з прозоро-жовтими завісками, 1938 р.) і 2) „Квіти” (квіти в скляній довгастій вазі на столику, накритому білим з мережкою обрусом, 1939 р.). Тут же висять ще малюнки інших французьких і українських майстрів: Шацмана, Левіна, Пуні (всі, як і Брайєр, учні й метри знаменитої „Еколь де Парі”), дві мініатюри М. Бутовича і пейзаж М. Глуценка.

У їдальні з меблями „рюстік”, з каміном (що збудований, як знаємо, руками Володимира Кириловича), з двома фотелями й столиками перед ним, нашу увагу привокуює великого розміру натюрморт „Овочі”. На тлі муженького пейзажу висипано на стіл з кошика різноманітну садовину: яблука, груші, виноград — синій і зелений, помідори, сині баклажани, жерделі, банани, цитрини, гранати, червоний перець тощо. Все це, всуміш з переливним промінням щедрого сонця і південно-французького пейзажу, створює неповторну гаму і гру кольорів в душі пізніх імпресіоністів. Це, безумовно, твір великої мистецької сили й надхнення. „Це одна з найулюбленіших картин Володимира Кириловича”, — пояснює Розалія Яківна.²³ Тут же: „Квіти” (квіти в полив'яному глечичку на балконі, на тлі пейзажу гір і моря), „Південний пейзаж”. Все

²² „На якому В. К. часом любив грати”, — пояснює Розалія Яківна.

²³ Історію виникнення цього натюрморту Р. Я. пояснює так. В. К. чомусь не малював натюрмортів. Одного разу Р. Я. поїхала в Канни і замовила спеціальний асортимент найрізноманітніших овочів. Повернувшись з цим, декоративно зробленим кошиком з садовою, вона висипала її перед хатою на стіл при повному сяйві сонця. Саме в цей

це теж роботи В. Винниченка. Протилежна стіна прикрашена оригінальною картиною японського маляра Куноші „Серни в степу”.

На цьому залишаємо „ре-де-шосе” і йдемо сходами на перший поверх.

В коридорі висять: декілька малюнків М. Бутовича („Відьма” тощо), знаменита картина М. Глуценка першого берлінського періоду його творчості „Liebespaar”, гравюра Греза (I. V. Greuze) — портрет артистки Софії Арну (Arnould).

У невеличкій, білого кольору кімнаті Розалії Яківни з похилою стелею і двома вікнами, що її за пару місяців до смерти побілів сам В. К., висять такі малюнки В. Винниченка: 1) анемони і жовті стокротки в низенькій вазочці; 2) анемони червоні, сині й біло-рожеві з листям, у полив'яному глечичку; 3) пейзаж з двома соснами, мальований в Леванду, в провінції Вар (гори) й хатки під червоними дахами, а на передньому пляні дві сосни. В „гостівській” або „синій” кімнаті, з білими стінами і ясними меблями, висить лише один малюнок В. Винниченка — морський пейзаж „Порт Сант-Тропе” (департамент Вар). На картині бачимо рибальський човен на воді і декілька будинків на березі. Картина ця намальована в ясних тонах, з ніжним, вже осіннім небом та легенькими хмарами на ньому. Ця кімната служила завжди для гостей. Але коли гостей не було, то В. К. часто використовував її для відпочинку вдень, коли в його власній кімнаті було дуже душно, або коли він обдумував щось легке, або читав. Крім того, перебування в цій кімнаті свідчило, що до нього може зайти кожний, хто має потребу його бачити, тимчасом як перебування в кабінеті або в „курні” виключало таку можливість.

І нарешті кабінет (це ж і спальня) Володимира Кириловича. Це найбільша і найсвітліша кімната з усього будинку. Стіни кабінету фарбовані блакитною водяною фарбою, стеля — білою. На стелі — півкругла, золотистого кольору алябастрова лампа на шнурах. На вікнах фіранки золотавого кольору. Такого ж кольору покривало на канапі й подушечки на ній. Двері зроблено в кутку і так штучно та дискретно припасовано, що коли сидиш у кімнаті, то їх майже не помітно. Вздовж правої від входу стіни — дві з'єднані дерев'яні полиці по сім поземних переділів кожна (190×95 см.). Полиці цілком закладені книжками та журналами чужими мовами (переважно французькою). Переглядаємо нашвидку книжки. Світова клясика, мемуаристика, політика, філософія, соціологія. Розкриваємо деякі, що випадково притягають нашу увагу. Ось праця Альберта Байе „Ідея добра” (Albert Bayet: „L'idée de

---

момент підійшов В. К. і був цілком зачарований несподіваною картиною. „О, це я спробую відтворити по-своєму!” — вигукнув у захопленні. І відразу ж сів за мольберт. Так народився цей натюрморт.

bien"). У цій праці трактується проблема встановлення моралі сучасного світу. На берегах численні зауваження, помітки й підкреслення рукою В. Винниченка. Ось книжка Леконта дю Ньюї — „Людина та її призначення” (Lecomte du Nouy: „L'Homme et sa destinée”), переклад з англійської. Книжка Шарля Огюста Бонтана — „Людина перед лицем церкви” (Ch.-August Bontemps: „L'Homme devant l'église”). Книжки Ж. М. Гійо — „Мораль Епікура” і „Безрелігійність майбутнього” (J. M. Guyau: „La morale d'Epicure”, „L'irreligion de l'avenir”). Це відомий французький філософ-гуманіст соціалістичного напрямку, що глибоко порушував проблеми трансценденсу, релігії, моралі тощо як в теперішньому, так і в майбутньому. Далі бачимо: Анрі Бергсон: „Два джерела моралі й релігії” (Henri Bergson: „Les deux sources de la morale et de la religion”), Вільгельма Вундта — „Етика” (Wilhelm Wundt: „Ethik”), 3 томи німецькою мовою; Жана Фіно — „Наука Щастя” (Jean Finot: „La science du bonheur”, праці Гайнріха Кунова, Джорджа Берклі і багато інших книжок, які уважно й критично читав В. Винниченко, що видно з численних його приміток, підкреслень і позначок на берегах.

Розалія Яківна пояснює, що саме книжки такого змісту й проблем найбільше читав останніми роками В. Винниченко. Майбутній дослідник з'ясує, який вплив зробили ці й подібні книжки на ті соціально-філософські шукання, що їх В. Винниченко виклав у „Конкордизмі”.

Окрема шафа книжок і періодики, видаваних в СРСР і зокрема в УССР. Натрапляємо на багату колекцію української літератури 20-их років, якої тепер не знайдемо в жодній бібліотеці світу. Силою відриваємося від цих скарбів і мандруємо далі. В кутку протилежної від дверей стіни — шафа, вроблена в стіну так, як це робиться в старих провансальських будинках. Подвійні дерев'яні дверцята підроблені під горіхове дерево. В цій шафі — одяг В. Винниченка. У протилежній від дверей стіні — двоє вікон (розмір 110×70 см.). Вікна виходять на південний захід саду й городу. У вікна заглядає гілля нефлі, великого дерева, що росте біля самого будинку. Між вікнами велике чотирикутне люстро в позолоченій дерев'яній рамі (135×115 см.). Ліворуч від люстра — малюнок олійною фарбою на картоні (27×24 см.): жінка пише на машинці. Праворуч — „Паризький пейзаж”, теж олійною фарбою. Це з ранніх малюнків В. Винниченка (десь 1925-26 років). В куті цієї стіни і шафи прироблено трикутну полицку з пензлями, фарбами та іншим приляддям до малювання. Над полицкою — натюрморт олійними фарбами: жовті квіти — стокротки й левконії в глечичку, що стоїть на столику. Мальовано на дерев'яній дощечці. Під полицкою стоїть великий шкіряний фотель з трибічними стінками і з оксамитними брунатними подушками на пинці та на сидінні. Коло

фотелю — дві скриньки з олійними фарбами. Між фотелем і правою стіною, трохи затуляючи шафу, стоїть великий мольберт, а на ньому — портрет молодої жінки в червоній хустці на плечах і з квітами в руках (80×60 см.). Нижче портрета — спертий на ніжку мольберта — „Український пейзаж” (80×60 см.), композиція з пам'яті.

Вздовж поперечної лівої стіни — ліжко-канапа з покривалом із золотого оксамиту і трьома такими ж подушками. Над канапою велика картина (135×95 см.): жінка лежить на транзаті (розкладане полотняне крісло). Спить. Біля її ніг — котик. Все це на тлі провансальського пейзажу. Це портрет дружини В. Винниченка. Між портретом і канапою на стіні килимок, а на ньому, на ланцюжку — кишеньковий годинник. В узголів'ї канали — низенький чотирикутний арабський столик. На ньому ледве початий зшиток з різними виписками і записами для майбутньої праці. Тут же нотаткова книжка. Обабіч канапи — високі етажерки-тумби з шухлядами. На них книги, лампа, а в шухлядах — різні дрібні речі: дрібний струмент, цвяшки, молоток, шило, великі голки, вощені нитки, приладдя до голення тощо. Нарешті, остання стіна, що відокремлює кабінет від коридору. Посередині — поперечним боком присталений до стіни робочий стіл В. Винниченка. Масивний, з червоного дерева (акажу), на двох тумбах з трьома шухлядами в кожній.²⁴ Коло нього фотель такого самого стилю, з плетеним сидінням. Ліворуч висувна дошка для друкарської машинки. Стіл затягнений темно-червоним сукном. На столі невеличкий вазон з квітами і різні дрібні речі: перо, окуляри, блокнот, гуцульського виробу ніж для розрізування книжок, мармурова підставка для олівців, бронзове прес-пап'є з різними фігурками (п'яний ведмідь, хлопчик з снопом, ангел), апарат для зшивання листів, шкіряний бювар, в якому кілька аркушків з автографами В. Винниченка. На столі праворуч — 12 течок з листуванням, рукописами і різними матеріялами до праці. В шухлядах столу — світлини, деякі цінні листи, вирізки з часописів, друковані в часописах за останній час статті В. Винниченка.

Обабіч столу при стіні — дві великих шафи (150×140 см.) на п'ять поземних переділів кожна. В передній — книги українською мовою. Власне — це збірка творів В. К. Винниченка в кількох виданнях і багатьма європейськими мовами. Ця велика шафа книг-творів В. Винниченка, що ретельно збиралась за останнє тридцятиліття і то всіма мовами, якими ви-

²⁴ У мене в записнику стоїть: „по три шухляди в кожній”. У Розалії Яківні в двох місцях (лист-довідка ч. 3) стоїть по-різному: на стор. 2 — „з трьома шухлядами”, на стор. 6-ій ”з чотирма шухлядами”. Приймаю за істину арифметичну більшість.

ходили його твори²⁵ становить собою такий неоціненний скарб, якого, напевно, не знайдемо в жодному книгосховищі світу, в тому числі і на рідних землях.

Друга полиця наповнена книгами переважно чужими мовами, книгами з мистецтвознавства, з історії і теорії образотворчого мистецтва, мистецькими альбомами і багатьма теками з рукописами В. Винниченка.

Над столом поміж цими шафами висить великий портрет В. Винниченка роботи М. Глуценка 1928 року в Парижі. Тут В. Винниченко сидить на канапі, покритій килимом. Одна нога на другій, і видно їх на три чверти. Поза спокійна. Намальовано портрет в манері другого періоду М. Глуценка — реалістично.

На великому шкіряному фотелі, в куті, недалеко від мольберта, тепер стоїть портрет В. Винниченка, що його зробив Сергій Мако, знаний український маляр-мистець, що тепер постійно живе в Ніцці. Біля дверей над шафою з книжками висить автопортрет В. Винниченка, який виконано пастелями на папері. Далі — портрет дружини в капелюсі, що намальований ще 1926 року в Парижі, портрет пані Тамари Скрипт (дочки відомого українського с.-д. Гудвіли), „Єва з яблуком” (1938 року), „Пейзаж на Сені” та інше.

Все це в цілому творить той надзвичайний і зовсім незначний ще скарб Винниченка-образотворця, що залишився частково і зберігається покищо тільки в „Закутку”.

Останнє зауваження: розташування меблів, кольори стін, розподіл і класифікація у бібліотеці, зберігання архіву, рукописів, розміщення картин по кімнатах — все належить покійному письменникові. По його смерті нічого не змінено і не порушено. „Все в будинку залишилось таким, яким було при житті господаря”, — пояснює дружина покійного.

АРХІВ, ЧЕРНЕТКИ ДРУКОВАНИХ І РУКОПИСИ НЕДРУКОВАНИХ ТВОРІВ В. ВИННИЧЕНКА

Поряд з усіма вище занотованими багатствами „Закутка” чи не найцінніший скарб у ньому це:

1. Багатий архів документів і матеріалів до історії літературного і політичного життя України за останні 35 років.

2. Рукописи і чернетки майже всіх основних творів В. Винниченка, що були друковані, від революції 1917 року починаючи.

3. Вичерпне збереження рукописів всіх недрукованих досі творів В. Винниченка.

²⁵ Я занотував: німецькою, французькою, російською, італійською, еспанською, єврейською, польською, чеською і татарською.

Як я вже вище писав, значна кількість тек з рукописами В. Винниченка лежить в одній із шафів у колишньому кабінеті письменника. Це, треба думати, рукописи й чернетки тих творів, які вже були друкovanі. Ті ж унікальні документи й матеріали і ті рукописи, що досі ніде не були опубліковані і ждуть ще свого видавця, вивповнюють собою коло двадцятьох тек і займають величезну спеціальну шафу. Шафа ця замкнена на ключ, і її спеціально охороняє Розалія Яківна.

Що ж саме з рукописної спадщини залишилося після смерті В. Винниченка? І то саме тієї спадщини, яка з тих чи інших причин не була досі опублікована? Чи є такі рукописи? В якому вони стані? Скільки їх?

Детальний і науковий опис всієї рукописної спадщини В. Винниченка буде дано тоді, коли буде змога уважно й систематично розглянути ці рукописи і простудіювати їх. Мій перегляд цієї спадщини був побіжний і швидкий. Мій записник далеко не повний і не точний. Тому я наприкінці минулого року звернувся був з проханням до дружини покійного письменника Розалії Яківни з проханням перевірити мої записи і зробити повний список недрукованих творів В. Винниченка, що зберігаються в „Закутку”. Вона, не зважаючи на тяжку хворобу очей, сумлінно виконала це прохання й надіслала, здається, вичерпний список усіх рукописів недрукованих ще творів.

Щоб була повна картина того, що ми маємо в „Закутку”, щоб полегшити працю майбутньому дослідникові рукописної спадщини В. Винниченка, я подаю цей список цілком без змін, так, як його написала Розалія Яківна, безпосередньо користуючись джерелами і фактичними матеріалами архіву.

РУКОПИСИ НЕДРУКОВАНИХ ТВОРІВ В. К. ВИННИЧЕНКА, ЩО ЗБЕРІГАЮТЬСЯ В „ЗАКУТКУ”

1. „Ательє щастя”. П'єса на три дії. П'єса не закінчена. Написано лише дві дії на 66 $\frac{1}{2}$ сторінок. Рукопис писаний на гладкому папері великого формату, з берегами. Місце написання — Аркашон, Пілат, 5. VIII. 1925 року.
2. „Білесенька”. Мале оповідання на 12 $\frac{1}{2}$ стор. Рукопис на подвійному папері великого формату. Писано на обох сторінках. Залишено невеличкий берег. Дуже дрібне письмо. Написано в Сен-Клері, 1926 року (Франція).
3. „Злогинство”. Оповідання. 198 стор. Рукопис писаний на подвійному папері в довгасту кліточку. Перші три сторінки без берегів. Записано з обох боків. Від четвертої сторінки до кінця залишено береги. Вставлено одного листа великого формату без берегів. На ньому помітка: „32”. Написане 1927 р.
4. „Поклади золота”. Роман. 310 сторінок. Рукопис писаний на подвійному папері довгого формату. Записано лише

один бік кожної сторінки. Берегів не залишено. В тексті дуже мало перекреслень. Мало вставок. Рукопис у дуже доброму стані, крім останньої сторінки. Папір пожовк. Назва написана червоним олівцем. Під нею атраментом стара назва: „Загублений рай.” Написано в Сен-Клері 1926 р. (Франція).

6. „*Візний імператив*”. Історичний роман майбутнього. 606 сторінок. Жукопис писаний на подвійному папері в довгасту кліточку. Залишено широкі береги. В тексті багато викреслень та вставок. Рукопис в доброму стані. Перша назва роману була: „Бог Господь Іванище”. Остаточна назва написана вгорі червоним олівцем рукою Розалії Яківни. Частина роману була автором використана для іншого твору. Написаний в „Закутку” 1935 року.

7. „*Прокажельня*”. Роман. 477 сторінок. Рукопис писаний на подвійному папері в довгасту кліточку. Залишено широкі береги. В тексті багато викреслень та вставок на берегах. Назву роману написано червоним олівцем. Під нею викреслена стара назва: „Лепрозорій”. Рукопис в доброму стані. „Закуток”, 1938 р.

8. „*Матеріяли до Хмельницького*”. а) 44 сторінки на подвійному папері в кліточку. Сторінки поділені на дві шпальти. Текст писано лише на лівій шпальті, але й на правій багато вставок і додатків. б) 20 стор. маленького формату списано з обох боків. в) 2 листки блакитного кольору, списано з обох боків. В тій самій теці — історична монографія М. Костомарова про Хмельницького. В книжці багато зауважень і підкреслень.

9. „*Хмельницького*”. Початок роману, 152 сторінки. Письмо на подвійному папері в довгасту кліточку. Залишено береги.

10. „*Щастя*” (*листки до юнака*). Філософсько-соціологічний трактат. 416 сторінок. Рукопис писаний на подвійному папері в довгасту кліточку. Текст з обох боків сторінки, але залишено широкі береги. Багато вставок на берегах. Рукопис в доброму стані. Назва „Щастя” написана червоним олівцем пізніше в текст. Ця річ послужила матеріалом для праці „Конкордизм”. З неї взято багато сторінок майже без змін. 1928-1930 рр.

11. „*Конкордизм*”. Філософсько-соціологічний трактат. 496 сторінок. Рукопис на подвійному папері в довгасту кліточку. Перші 10 стор. без берегів. Бракує сторінок від 12-23. В рукописний текст вставлено машинописні сторінки з твору „Щастя”, а саме стор. 94-96; 123-137; 203-271; 276-279; 283-305; 426-432. Нумерація сторінок неправильна. До тексту вставлено також кілька сторінок із збірника „Зоря” (друкований в Сан-Паоло), де друкувалась „Щастя і конкордизм” (скорочений варіант „Конкордизму”). Ця вставка займає: 343-437 стор. Закінчено 8. XI. 1940 р. в „Закутку”.

12. „*Стелися, барвінку, низенько*”. Оповідання. 24 сторінки. Написано в нотатковому зошиті, в тому, що й „Віють вітри”. Дрібне письмо. Це оповідання мало увійти в другу збірку під назвою „Намисто”, разок 2-ий. Написано в Целлендорфі (під Берліном). Ліс, фотель, 28. IV. 1922 р.

13. „*Нова заповідь*”. Роман (перший недрукований варіант). 603 стор. Рукопис писаний на подвійному папері в довгасту кліточку. Списано кожную сторінку, але залишено досить великі береги. Мало вставок та викреслених рядків. Назви на рукописі немає. Рукою Розалії Яківни написано червоним олівцем: „*Нова заповідь*”, 1-ий варіант. Рукопис у доброму стані, але пожовк. Ль-дю-Мед, 26. III. 1932 р.

14. „*Слово за тобою, Сталіне*”. (Політична концепція в образах). Роман. 482 сторінки. Рукопис писаний на подвійному лінованому папері комерційного формату. Текст на обох сторінках паперу. Залишено невеликі береги. Багато викреслено, додано в тексті. Рукопис в доброму стані. „Курінь”, 28. XI. 1950 року.

15. „*Соняшина машина*”. Перший недрукований варіант, початок. 314 сторінок. Рукопис писаний на подвійному папері в довгасту кліточку. Текст на обох сторінках. Залишено широкі береги. Рукопис у доброму стані.

16. „*Соняшина машина*”. Сценарій. Початок. Написано 87 сторінок. Рукопис на подвійному папері в довгасту кліточку. Залишено береги.

* * *

Цим ми собі дозволяємо замкнути наш огляд останньої резиденції В. Винниченка і тієї архівної, літературно-мистецької та недрукованої рукописної спадщини, що він її там залишив по собі.

Вже цей наш, хоч і не вичерпаний цілком огляд „Закутка” переконливо показує, що там наявні:

а) архівні матеріали і документи нашої політичної і культурної історії останнього 35-ліття;

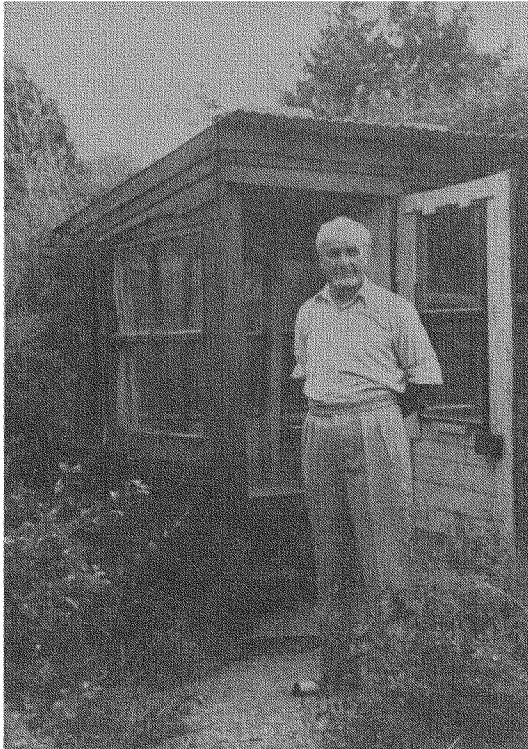
б) багату колекцію чернеток і рукописів багатотомової спадщини В. Винниченка;

в) повна збірка рукописів ще ніде не друкваних його творів;

д) надзвичайно важливі факти і документи, що показують методу праці і всю складну багатогранну творчу лабораторію письменника;

е) багата колекція мистецько-малярської творчості письменника — сторінка зовсім не вивчена і не відома для широкого загалу українського суспільства і, нарешті —

є) дуже цінна для студій творчості В. Винниченка та його доби бібліотека та повна збірка власних творів, що є речами непроминущої історико-культурної вартості, вагу яких наша суспільність мусить зрозуміти і зробити все від неї залежне, щоб їх зберегти і науково опрацювати.

В. Винниченко перед своїм куренем.

ЮРИЙ ТИЩЕНКО-СІРИЙ

УЧАСТЬ В. К. ВИННИЧЕНКА В РЕВОЛЮЦІЙНОМУ РУСІ 1914—1916 рр.

Бувши протягом більше двадцяти років не тільки в приязних, а такі й у дружніх відносинах з В. К. Винниченком, переживши з ним часи успіхів і поразок на революційному фронті, бачивши його в ролі письменника, громадського й політичного діяча, знаючи його особисте життя, я свідомий свого обов'язку допомогти показати його образ перед громадянством не тільки всебічно, а й об'єктивно. Тут подаю я коротенький уривок із моїх споминів про роллю В. К. Винниченка в українському революційному русі, здебільшого в підпільному, за часів першої світової війни, за роки 1914—1916.

З судового процесу 26 головних учасників революційного руху 1905 року, в числі яких була і моя скромна особа, мені пощастило, з відома моїх товаришів, утекти.

Процес той переведив військовий суд Одеської військової округи в Катеринославі; почався він 2 липня 1907 року, саме в той день, коли була розпущена Друга державна дума. На якусь ласку переможців надій не було, і кожному з нас загрожувала або довголітня каторга, або довічне заслання в Сибір. Про цей саме процес, який, властиво, й привів мене до знайомства з В. К. Винниченком, у моїх „Споминах” записане так: „Другого липня в Катеринославі, в Симферопольських касарнях почався процес. На виклик суду прибуло до ста свідків нашої революційної діяльності. Нас розмістили в трьох рядах. Я випадково зайняв місце при самому виході з судової зали.

В коротенькій перерві після перевірки підсудних і свідків, як грім, прийшла вістка, що Друга державна дума розпущена, а деякі її члени заарештовані (Виберзький процес).

Реакція остаточно перемогла.

В залю введено вояків, які оточили наші лави... В одного з наших оборонців адвоката Александрова розігрався з головою суду генералом Івановим бурхливий інцидент. Оборона готова була взагалі відмовитись від захисту підсудних через брутальне поводження суду. Хоч інцидент і скінчився

примиренням, але надій на щось добре не було жадних... Після колективної присяги свідкам наказано вийти. Не знаю, свідомо чи не свідомо я зсунувся на самий кінець лавки, помітно встав і вийшов разом із свідками на вулицю. Був уже вечірній час і я скористувався сутінками, щоб відокремитись від гурту свідків і якнайшвидше зустрітись із своїми товаришами та роздобути від них все необхідне для дальшої втечі”.

Не буду тут спинятися на своїй подорожі, а скажу тільки, що вже по кількох днях я опинився в Києві з наміром пробиратись за кордон, до Галичини. Хоч і були в мене „явки” до київських революційних, переважно російських організацій, але я ними не зміг скористуватись.

Я вирішив звернутись до українських діячів, яких знав з тодішньої преси. Першим відвідав я Б. М. Грінченка, а потім С. О. Єфремова. Останній хоч і прийняв мене привітно, але якоїсь реальної поради не міг дати, крім поради звернутись до В. К. Винниченка, який в той час перебував у Києві. В моїх споминах записано: „В. К. Винниченко жив тоді на Маріїнсько-Благовіщенській вулиці. Застав я його дома. То був типовий студент-українець. В вишитій сорочці під пояс, як тоді казали, „косоворотці” сидів він за столиком в маленькій студентській кімнатці і правив коректу. То був збірничок новіших оповідань, який вийшов його власним накладом під назвою „Дрібні оповідання”. Прийняв він мене з бадьорою усмішкою. Вислухавши до кінця мою „одисею”, та може й бачучи мою безпомічність, він голосно засміявся й промовив, так ніби втішаючись:

— Ага, голубчику, попався!

Я не знав, як розуміти такий його настрій і запитливо дивився в його пронизливі сталеві-сірі очі.

— Нічого, голубе, — звернувся він до мене, потішаючи. — Трохи поганенько, що ви заходили до Грінченка та Єфремова. Вони в цьому вам не допоможуть, коли б навіть і мали змогу. Боязкі вони. А до того ви ж есдек.

— Та, нібито, — відповів і я в тон йому.

— Ну, коли так, то от що. Перш за все, скільки ви маєте грошей?

— Та рублів понад сімдесят, — відповів я.

— О! Та з такими грішми й до Америки можна дістатись, — зауважив він. — Тепер же от що: завтра ви маєте виїхати до Кам'янця-Подільського, бо вас шукають, це я знаю з газет, слідкуючи за вишим процесом. Я вам дам деякі явки до наших товаришів, а вони там вже улаштують і ваш перехід через кордон. Тільки ж з моїми записками не попадіться, а то буде і вам, і мені халепа, — зауважив він з усміхом. — В першу чергу звернетесь там на Польському фільварку до акушерки Залевської. То наша товаришка. Коли її не буде, то

підете до „Просвіти” і запитаєте там панну Люсю та попросите, щоб звела вас з доктором Блонським, а йому вже й передасте мої записки.

З великою вдячністю взяв я від нього записки й адреси і, сховавши їх якнайкраще і попрощавшись, надійно подався на залізницю . . .”

Така була моя перша зустріч з Винниченком. Враження, яке я виніс з тієї зустрічі, можна схарактеризувати словами: то був дійсно „товариш-революціонер”.

Незабаром зустрівся я з ним у Львові, куди він приїздив на чужий паспорт у партійних справах. За короткий час його перебування у Львові я був майже нерозлучний з ним, а вже при поверненні його до Києва, як я проважав його на вокзал, ми були зовсім близькими товаришами. З того часу почалося й наше листування. Повернувшись незабаром до Києва, я вже не застав там В. К., бо він, тікаючи від арешту, виїхав настало за кордон. Але листування наше йшло й далі.

Вже в 1911 році зустрівся я з В. К. знову особисто. Приїхав тоді він до Києва на паспорт В. Старосольського. Тут ми сходились потайки щодня, тоді ж ми обговорили й заснували видавниче товариство „Дзвін”, фундаторами якого були В. К. Винниченко, Левко Юркевич і я.

Майже кожна сторінка моїх, правда, далеко ще не закінчених „Споминів” згадує про В. К. Але тут подаю я тільки уривки з нашого спільного життя й нашої праці за період першої світової війни — за 1914-1916 роки, тобто до мого арешту царською жандармерією на початку 1916 року.

Властиво, цей уривок взятий мною з більшої моєї праці під назвою „Український революційний рух 1914-1916 рр. в освітленні царської охоранки і в дійсності”. У цій праці я коментую тасмний документ жандармського управління („охоранки”), що був розісланий в 1916 році його філіям: „Записка об украинском движении за 1914-1916 годы с кратким очерком истории этого движения, как сепаратистско-революционного течения среди населения Малороссии”.

„Записку” цю було знайдено в архівах жандармського управління на початку 1917 року, а опубліковано в „Українському археографічному збірнику”, том I-ий (Київ, 1926 рік, видавництво УАН). Опублікував її український науковець О. Ю. Гермайзе під назвою „Матеріяли до історії українського руху за світової війни”.

Текст „Записки” в тому збірникові займає сторінки 271-354. До „Записки” О. Ю. Гермайзе дав тільки коротеньке вступне слово. Через те що О. Ю. Гермайзе не дав до цього надзвичайно цікавого документа коментарів, працю цю я взяв на себе і виконав її вже в Америці, спираючись і на текст самої „Записки”, і на інші приступні тут матеріяли. „Записка” ця обіймає революційний рух усієї України під час світової

війни, але висвітлює його не тільки тенденційно, а й без знання того руху. Вона повна фальші і правити за міродайне джерело при досліджуванні того руху не може. Моїм завданням і було подати справжній образ того руху на Україні та вказати на фальшиве освітлення його „охранкою”.

Треба сказати, що царська жандармерія вже тоді головними провідниками того руху ставила проф. М. С. Грушевського та В. К. Винниченка. Я подаю тут тільки те, що торкається В. К. Винниченка та моєї співпраці з ним і то тільки під час першої світової війни. Що торкається ширших споминів про життя В. К. Винниченка, то подаю я це в своїх ширших споминах, які ще не опубліковані.

Останнє моє побачення на еміграції перед першою світовою війною з В. К. Винниченком та Левком Юркевичем було в Парижі на початку червня місяця 1914 року, при моїм повороті з Америки на Україну, де я мав поладнати деякі справи і знову повернутись до Америки. Було умовлено, що я маю повернутись не пізніше кінця липня, щоб поїхати на конференцію УСДРП, що мала відбутись 18 липня в Галичині.

Приїхав я до Росії тоді нелегально на паспорт свого паризького приятеля болгарського офіцера Атаназія Дюльгерова, революціонера, який перебував на еміграції. Насамперед одвідав я Петербург, де в той час перебував член УСДРП В. Садовський та деякі близькі знайомі, що гутрувались коло книгарні „Український базар”. Полагодивши там справи, переїхав я до Харкова, де в той час функціонувала заснована мною в 1909 році українська книгарня. Завідував нею мій учень Степан Луценко. Я хотів зробити цю книгарню головним постачальником до Америки всього того, що виходило на Україні. Жив я тоді на хуторі свідомого українця, до певної міри навіть мецената НТШ, Павлова, який знав мене досить добре ще з часів моєї діяльності в Києві.

Полагодивши справи в Харкові, я мав виїхати за кордон з тим же паспортом Дюльгерова, але доля хотіла, щоб саме в призначений день мого від'їзду була оголошена в Росії загальна мобілізація, а вслід за нею проголошена й війна Австро-Угорщині. Кордони були закриті і виїзд на болгарський паспорт відпадав уже з тої причини, що і Болгарія явно схилилась до спілки з Австро-Угорщиною та Німеччиною. Отже, воленс-ноленс я мусів на час війни лишитись на Україні та ще і на нелегальному становищі. Близькі товариші мої, як В. К. Винниченко та Л. Юркевич, були за кордоном, а зв'язків у Харкові з партійними товаришами тоді я ще не мав. Довелося на глухому хуторі Павлова прожити конспіративно до глибокої осені, тільки зрідка відвідувати українську книгарню в Харкові. Тільки відвідавши Катеринослав, де я мав таких партійних товаришів, як Лисиченко, довідався я, що саме перед осінню повернувся з-за кордону й В. К. Винниченко з дру-

жиною і, пробувши деякий час нелегально в Катеринославі, виїхав на постійне життя до Москви. В той приїзд я не брав з обережності від Лисиченка навіть адреси В. К., а просив його і дружину повідомити В. К. і Р. Я., що я перебуваю в околицях Харкова, а коли б у нього була потреба зв'язатись зі мною, то може зробити це через харківську українську книгарню. Вже через якийсь тиждень В. К. викликав мене до Москви. Жив він тоді з своєю дружиною в одному готелі на Тверській вулиці. Я з конспіративних мотивів оселився в скромньому готелі на Долгоруцькій вулиці чи переулку. Під яким паспортом в той час жив В. Винниченко, тепер не пригадую. Після телефонічної розмови я там і відвідав його. Тут, властиво, ми й виробили на найближчий час програму нашої діяльності. Напочатку ми й не думали брати активної участі в партійному житті. Постановили тимчасом обмежитись тільки видавничою справою. Річ у тому, що за час свого перебування в Катеринославі В. К. написав прекрасне оповідання під назвою „Босьяк”, а також мав в запасі ще декілька оповідань, друкованих у журналах, як напр., „Олаф Стефенсон” та інші. Таким чином набиралось їх на цілий том. Ні в Харкові, ні в Києві видавати було неможливо, бо там з вибухом війни не тільки вся українська періодична преса була заборонена, а і взагалі всякі видання українською мовою. Вирішили ми друкувати цей 9-ий том творів В. К. Винниченка в Москві, де порівнюючи, було легше це робити.

Я удався до солідної друкарні братів Рябушинських і умовився щодо друку книги. Друк у Москві вимагав і мого тут перебування, бо В. К. з технікою друку і видавничою взагалі не був ознайомлений.

Приїхав я перший раз до Москви на паспорт свого харківського знайомого і лишатись там на довгий час на цей паспорт не міг. Треба було здобути новий постійний паспорт. Та ще й такий, що забезпечував би від мобілізації до війська. В. К., очевидно, мав тісніші зв'язки з партійним центром, а тому й пощастило йому за пару тижнів здобути паспорти і мені й собі, бо і у нього з цією справою не все було гаразд. Одержав я паспорт на ім'я Федора Гараха, козака Полтавської губернії, Константиноградського повіту, Велико-Бучківської волості й села Великі Бучки, а В. К. на ім'я Івана Довгалія тієї ж таки місцевості. Паспорти були „білі”, тобто не зобов'язуючі до військової повинності, а до того ще й не зфабриковані, а справжні із справжньою печаткою тієї ж волості. Як пізніше я довідався, там був волосний писар — партієць. Він і виписав нам ті паспорти на ім'я дійсно існуючих осіб.

По Різдвяних святах переїхав я з Харкова до Москви, щоб друкувати твори В. К. Винниченка. Оселився я там в домах Гірна на Бронній вулиці. То були величезні старі бльоки де перебували на мешканнях переважно студенти та курсисти

різних високих шкіл Москви. За якийсь місяць книжка була надрукована, і я знову переїхав на життя до Харкова.

Перебуваючи в Москві, ми з В. К. поволі втяглися і в партійну роботу, хоч і дуже обережно провадили її. Але літо 1915 року дало вже й деякі наслідки нашої праці.

У Харкові оселився я тимчасово як Федір Гарах в родині завідувача книгарні Ст. Луценка, а ранньою весною ми винайняли собі дачу-літнисько недалеко від Харкова в селі Карачівці, коло Мерефи. Дача та складалася з п'яти покоїв, отже місця було досить. Найголовнішим було те, що вона була майже на краю села, густо заросла садом і цілком ізольована від дачників, що від них уліті аж кипіло.

Ще на початку літа одержали ми відомості з Києва, що тамошня книгарня „Літературно-Наукового Вісника” через недбалство чи невміння присланого із Львова працівника Йосипа Сироїда занепала і ліквідується. Харківська українська книгарня була її філією і через те її становище було теж непевне.

Щоб зберегти цю, таку важливу для Харкова, книгарню, ми разом з В. К. рішили купити її для в-ва „Дзвін”. Тодішнє видавництво „Дзвін” складалося з трьох членів, а саме В. К. Винниченка, Ю. Сірого і Л. Юркевича. Звичайно з Юркевичем порозумітися ми не могли, бо він перебував у Женеві і звернулися в цій справі до його матері, що перебувала тоді в Москві. Вона пообіцяла цю купівлю навіть фінансувати і видала забезпечення на дві тисячі карбованців. Ні я, ні В. К. для оформлення цієї справи до Києва їхати не могли, бо були там не тільки громадянству, а й поліції дуже вже відомі. Для переговорів послали ми до Києва нашого уповноваженого п. С. Луценка, який і довершив там справу купівлі цієї книгарні. Отже харківська книгарня перейшла у власність в-ва „Дзвін”, а тим самим на мої плечі впала і вся праця її провадження. До самої книгарні з'являвся я рідко та і то з великими обережностями через вхід із двору, а всю бухгалтерську й організаційну справу робив дома, Луценко ж виконував мої постанови. Та, на жаль, незабаром і цього відданого справі нашого співробітника покликали до війська, а праця в книгарні лягла на плечі його дружини Марії Захарівни, людини відданої цій справі. (Здається, вона належала до нелегального гуртка молоді). З переходом книгарні до в-ва „Дзвін” вона зробилася справжнім осередком зустрічей не тільки молоді, а й старших громадян...

На літо, на відпочинок в Карачівку прибув і В. К. Винниченко, спочатку один, а пізніше і його дружина Розалія Яківна.

Використовуючи цей час, а особливо сприятливі умовини, ми відбули тут кілька конференцій з такими товаришами, як от Я. Довбищенко, Я. Левченко та інші. Тут же заслухали ми

й справоздання молодика, який прибув з австрійського полону як післанець „СВУ”. А найголовніше, що ми відбули конференцію з представниками катеринославської групи УС-ДРП, на якій вирішили спробувати добути дозвіл на видання тижневика „Слово”. Тижневик цей мав бути безпартійним, але в головному робітничим. На відповідального редактора і видавця запросили ми цілком благонадійну людину, навіть не українця з походження, який і подав прохання до губернатора на дозвіл видавати тижневик.

Фактичне ведення і редакції, і адміністрації було доручено мені та Довбищенкові. Головне редагування проводив В. К. Винниченко.

Здається з початком жовтня 1915 року несподівано одержали ми дозвіл на видавання тижневика „Слово” і негайно заходились його видавати. Головними співробітниками стали: В. К. Винниченко, С. В. Петлюра (редактор тодішнього журналу „Украинская Жизнь”, що виходив у Москві), В. Садовський, Я. Довбищенко, Ю. Сірій та інші. Звичайно, списка співробітників ми не оголошували.

Перше число „Слова” вийшло 25/X 1915 року. Головні статті були: В. К. (передова); С. В. Петлюри під псевдонімом П² та В. Садовського. Я та Довбищенко заповнили відділ нотаток, листування та хроніки. У передовій статті, даючи огляд робітничого життя з національного становища, В. Винниченко писав:

„Здається, ніяке робітництво так не покривджене, так не знесилене, як українське. Здається ні одна нація так не упосліджена, як українська... Але це тим паче не повинно спиняти нас. Навпаки... міцніше ми повинні зціпити зуби і з незломною, освяченою бодем рішучістю боротися з тим, що дає нам біль, і образи, і страждання... Робітничий рух кожної держави розвивається в своїх національних формах. Що краще розвинені національні форми, то більше простору для розвитку робітництва... Тільки будучи українцями, ми зможемо в усій повності приумножити нашу силу...”

З бадьорими думками звертається до читача в статті „Будемо спокійні” Симон Петлюра за підписом П².

„Будемо спокійні, — писав він, — не станемо серед погроз на нашу національну культуру гасити свого духа! Ми не діти, щоб никнути додолу головою... не будемо гасити нашого духа!.. Не гасити нам духа перед погрозами, а зустріти їх, як мужам сили...”¹.

Вихід у світ „Слова” викликав серед робітництва широкий і радісний відгук. Листи від робітничих груп були зворушливі.

¹ А. Животко — „Історія української преси”, ст. 138, 1946 р. Регенсбург (літогр.).

„Ми стомилися, ждучи своєї часописи, свого органу... Звістка про „Слово” вразила нас, як промінь сонця в темряві. Ми радіємо, нам життя здається яснішим...” Так писала група робітників з Петербургу. „Ми українці, — писали інші, — долею закинуті на Берестово-Богодучівську рудню з різних кутків дорогої України... щиросердечно вітаємо вихід рідної газети „Слово”².

Це були листи, що прийшли ще до виходу „Слова” в світ, але після виходу його, редакція була завалена дійсно захопливими листами. Деякі з них були призначені до вміщення в наступних числах „Слова”, та... на жаль, друге число було сконфісковане ще до виходу в світ з друкарні, а дальший випуск газети заборонено.

Це була та дійсність, про яку в „Записці” хоч і згадується, але з якої видно повну непоінформованість в тому, що було справді реальне. Очевидно ані око детективів, ані провокаторів не сягало в те середовище, в якому доводилось нам працювати — в харківську групу, дарма що — як мене майже щовечора інформувала завідувачка книгарні — довкола книгарні і в самій книгарні „фреквенція” явних детективів збільшувалася.

Після заборони газети „Слово” треба було виробляти якийсь інший плян праці серед робітництва. І після наради в В. К. у Москві вирішено було скликати вужчу конференцію в Катеринославі. Але про це скажу далі там, де буде мова про „мазепинський рух” під час війни в Катеринославській губернії.

Я подав тут коротко відомості, як стояла справа українського революційного руху в ті часи в Харкові і на Харківщині. Тепер вернуся до „Записки”, щоб внести деякі корективи.

На стор. 331 „Записка” говорить правильно, що надхненником газети „Слово” був політичний емігрант, відомий український письменник В. К. Винниченко і зауважує, що був він членом УСРП, а вже потім членом УСДРП. Останнє — цілковита неправда. В. К. Винниченко був спочатку членом РУП, а потім, коли в 1903 році та партія самоліквідувалася, став членом УСДРП і до жадної іншої партії не належав. „Записка” твердить, що Винниченко постійно жив у Львові і приїздив 1914 року в Росію, в Київ та Москву, в 1915 році, коли в дійсності ще восени 1914 року В. В. був уже в Катеринославі, а в кінці осені переїхав на постійне життя до Москви.

„Записка” твердить, що В. В. мав зв’язки з „СВУ”, — тимчасом як він з багатьох причин рішучо відмежовувався від цієї організації.

Правда, трохи далі „Записка” говорить, що за відостями, одержаними з Катеринослава (очевидно, з донесень провокатора „Васьки-Золоті зуби”) „емігрант Винниченко проник

² Там же.

из-за границы в Росію” і в серпні 1915 року робив поїздку по Україні, згідно з донесенням Київського губернського жандармського управління, В. Винниченко нібито був у Києві і бачився там з „відомим мазипинцем соц.-дем. Йосипом Михайловичем Сироїдом-уніятю, австрійським підданим, що був бухгалтером у книгарні Ідзіковського на Хрещатику”. Але ні в 1915, ні взагалі під час війни до 1917 року В. В. не робив жадних подорожів по Україні, а тим паче не їздив до Києва, де його особа була усім відома. Що торкається зустрічі з Й. Сироїдом, то цього не могло бути вже тому, що він до УСДРП не належав, а про його існування ледве чи й знав коли В. Винниченко.

Правда, Сироїда, як я вже подавав, ще на початку 1914 року послав із Львова тодішній голова НТШ проф. С. Томашівський на завідувача книгарні „Літ.-Наук. Вісника”, але чи служив він у Ідзіковського, не знаю. Тільки ж пізніше про нього йшла недобра слава як про співробітника „Охранки” в Києві. Зрештою доказом того, що В. В. в 1915 році не робив поїздок по Україні, свідчить і те, що він того літа перебував разом зо мною в Карачівці.

При огляді Харківщини „Записка” згадує також і про ліквідацію УСДРП та арешт її членів Довбищенка, Гараха (Ю. Сірого), Глуходіда, соц.-рев. Заливчого, а також „германофіла” редактора газети „Гасло” Карячкіна (?) (мова іде про Коряка В.). Згадує й про Гн. Хоткевича. Щодо цього, то до УСДРП належали тільки Довбищенко та Гарах (Ю. Сірий). Заливчого і Глуходіда до зустрічі з ними в харківській тюрмі я зовсім не знав. Коряк належав до УСР, але тільки з переконання, а партійним став аж в 1917 році (лівий боротьбіст). Гнат Хоткевич до жадного угруповання не належав, і не знати чому його віддано під догляд поліції та заборонено жити на Україні, як згадує про це „Записка”.

Переходячи до огляду революційного руху в Катеринославщині, в якому, безперечно, В. К. Винниченко відіграв велику роль, мушу зазначити, що ще до війни Катеринославщина вважалася за одну з національно-найсвідоміших губерній. Тут, дійсно, воскресали традиції минулого українського життя як осередку козаччини та бурхливих подій ще не так давно минулого. Особливо національно свідомим було селянство. На це вказує хоч би той факт, що довкола самого Катеринослава функціонував цілий ряд „Просвіт”, в яких жваво провадилась національно-культурна робота. З вибухом війни ті „Просвіти” були заборонені, і кращий та свідоміший елемент пішов у підпілля. Як відомо, Катеринослав і Катеринославщина — це найбільший центр на всю Україну металургічної промисловості. Тут на заводах завжди були скупчені великі маси робітництва, що складалося переважно з доволі багатих селян. Взагалі революційно-соціалістичний рух мав

тут завжди широке поле для виявів, хоч спочатку й мав він характер інтернаціональний і йшов під російським проводом. Але ще перед війною в осередки робітничих угруповань просякає національний український елемент. Робітництво й трудова інтелігенція Катеринослава виділяє з своїх осередків людей, що беруть провід у свої руки всупереч заходам РСДРП, що всіма силами боролася з так званим „українським націоналізмом”.

Ще в 1912 році в Катеринославі постає й чисто українська книгарня „Слово” під проводом урядовця правління Катеринославської залізниці Лисиченка. Війна застала вже твердо зорганізовану частину робітництва, приналежну до УСДРП.

І тут, як і всюди по Україні, репресії царського режиму загнали життя в підпілля.

Катеринославське робітництво було тісно зв'язане з робітництвом інших міст України. Зв'язане воно було і з нами. Ба більше: воно було найголовнішою опорою в тодішній нашій праці. Його провід у всьому прислухався до того, що скаже В. К. Винниченко, який ще під час перебування в Лисиченка не мало приклав енергії та праці до розбудови катеринославської організації.

Зазнавши поразки в видаванні легальної української газети „Слово”, ми вирішили хоч вряди-годи видавати робітничий орган нелегально. Це, властиво, й мало бути головною точкою обговорення на Катеринославській конференції, про яку так широко розписуються і автори „Записки”. На цю конференцію я був делегований від харківської групи і заступав В. К. Винниченка, який не міг тоді виїхати з Москви. Конференція відбулася в приватному помешканні подружжя Лисиченків, десь на кінці Польової вулиці, на околиці міста.

Ця конференція, властиво, і була початком того провалу, який слідом за нею стався не тільки в житті катеринославської групи, а й по інших робітничих організаціях на Україні...

Я прибув на конференцію з Харкова надвечір і застав там уже всіх. Були там: п. Лисиченко й його дружина, надзвичайно свідомі і віддані справі люди (її дуже тепло схарактеризував В. Винниченко в опов. „Босяк”), М. Овдієнко, що служив у Петербурзі в якійсь гвардійській частині, Бохонко, Дубовий, якийсь представник кондукторських бригад Катеринославської залізниці і ще деякі інші члени УСДРП. Всіх цих людей перелічено і у „Записці”, крім одного, на якого вже тоді я чомусь звернув особливу увагу. То був, як мені сказали, слюсар, який мав в Катеринославі маленьку слюсарню. Назвали його „Васька-Золоті зуби”. Як видно було, на конференцію прийшов він прямо з своєї майстерні і не встиг навіть умитись. Обличчя його було вимазане сажею, а як він сміявся в нього виблискували золоті зуби. Звернуло мою увагу те, що він мав дуже чисті й навіть випещені руки, що зовсім не

пасувало до замазаного сажею обличчя. Мені відрекомендували його, як нового, але дуже відданого справі представника дрібних майстерень. Цілий час конференції сидів він коло порога й уважно вислухував кожного промовця. Сам він не забирав в обговоренні будь-яких питань слова. Це, може, й звернуло на нього мою більшу увагу. Коли звертались до нього з якимись запитаннями в тій чи іншій справі, то він обмежувався одним словом „добре”.

Конференція пройшла добре — і тієї ж ночі я повернувся до Харкова та почав лагодитись до виїзду в Москву, щоб відвідати В. К. та подати йому звіт про перебіг цієї конференції. Але, на другий чи третій тиждень по цій конференції, з'явився до мене той залізничник, що був на конференції і повідомив, що катеринославська група має півні докази, що той „Васька-Золоті зуби” — безсумнівний провокатор, що його слюсарня була фікцією, а головне, що по конференції він сам безслідно зник, довідавшись, що з ним товариші мають говорити в справах катеринославської групи. Установлено, що за кожним з присутніх на конференції слідкують детективи. Отже тепер нам треба було бути дуже обережними.

Все це вразило мене, як грім з ясного неба. Першою думкою було негайно їхати до Москви, щоб попередити В. К. Але той залізничник був провідником поїзда, що курсував між Катеринославом та Москвою, і саме тепер їхав до Москви. Йому в Катеринославі дали адресу В. Винниченка і наказ, щоб він негайно відвідав В. В. і попередив його про те, що сталось. Вирішили, що я виїду пізніше.

Здається, що ще того ж вечора чи на другий день повідомила мене завідувачка нашої книгарні М. З. Луценко, що до книгарні заходив якийсь добродій з золотими рубами і питав адресу „Гороха”. За описом, то був „Васька-Золоті зуби”, який, очевидно, помилково записав моє ім'я не Гарахом, а „Горохом”. До речі, під іменем „Горох” пізніше заарештувала мене і харківська жандармерія. Добродійка Луценко приблизно знала, як стоять справи з виявленням провокатора й адреси тому типові не дала, покликаючись на те, що жодного „Гороха” вона не знає. На другий чи третій день після того виїхав я до Москви, щоб докладніше обговорити цю справу з В. Винниченком.

Застав я його в надзвичайно нервовому й напруженому стані. Його справді, відвідав уже той залізничник і попередив, що справа набирає дуже небезпечного характеру. В той час В. В. з дружиною мешкав уже десь далі від самого центру Москви на приватному помешканні. Повстало питання, чи має він надалі лишатись тут, чи мусить негайно змінити помешкання або виїхати кудись, поки його дружина справу з помешканням поладнає сама. Заспокоювало те, що „Васька-Золоті зуби”, напевно, не знав ні адреси, ні прізвища, за

яким жив В. К. Про те, як дійсно стоять справи в Катеринославі, крім того, що „Ваську-Золоті зуби” вважають провокатором, ми нічого не знали. Але могли сподіватись кожної ночі наскоку жандармерії. Це могло бути ще й цієї ночі, а тому ми з В. К. вирішили, що в його помешканні ночувати нам небезпечно та що мусимо ночувати десь у готелі. Я не пригадую, в якому саме готелі ми ночували, і тільки тепер, студіюючи „Записку”, довідуюсь, що то був готель „Економія”.

На другий день ми вирішили, що я негайно мушу їхати до Катеринослава і на місці в'яснити, в чому справа.

В Катеринослав приїхав я вранці, не висідаючи навіть на короткий час в Харкові. З маленькою ручною валізкою пішов я в напрямку книгарні „Слово”, щоб якось викликати чи Лисиченка, чи його дружину та умовитись щодо дальшого. В ту пору всі крамниці були вже відчинені. Але не доходячи кілька бльоків до книгарні, я помітив, що книгарня „Слово” була замкнена. З обережності перейшов я на протилежний бік і, кидаючи непомітно погляди на книгарню, пішов далі... Книгарня не тільки була замкнена, але коло неї фланірував і звичайний собі поліцай. Не було виключене, що десь поблизу була й засідка. Справа була ясна. Сталось те, чого й треба було чекати. Іти на помешкання Лисиченка було б просто безглуздя. У Катеринославі ще з попередніх років, а особливо з 1905 р. мав я досить багато знайомих, але з того тепер лишилися тільки проф. В. О. Біднов, А. Кащенко та проф. Д. І. Яворницький. Мені здавалося, що від когось із них я міг би довідатись про дійсний стан справи, хоч кожний з них, може, був і далекий від тодішніх соціалістичних, а тим більше революційних організацій. Відвідав я тільки Б. О. Біднова, але він був уже на службі. Це могло би бути й з іншими. Вирішив я відвідати книгарню Лозинської на Катерининському проспекті. Це була давня російсько-українська книгарня, а власниця її д. Лозинська була відома лібералка, здається, в минулому навіть „народоволька”. Знайомі ми з нею були ще з 1902 року.

З перших же слів вона зрозуміла, про що мова і, запросивши мене до свого бюрка, розповіла, що вночі жандармерія робила дуже багато трусів, особливо в мешканнях робітників-українців. Дуже багато людей заарештовано. Тут же назвала й деякі прізвища, що були на останній конференції, а в тому й Лисиченка.

Вже по обіді повертався я до Харкова. Треба було негайно повідомити В. Виниченка про все, що сталося.

Пересідаючи на Сінельниковім, я вирішив повідомити його телеграфічно і подав телеграму такого змісту: „В живих не застал. Імущество опечатано”. Цього було досить для зрозуміння справи.

До Харкова приїхав я пізно ввечері. Книгарня була вже замкнена, а йти на помешкання вважав я дуже небезпечним. Можна було б заночувати десь у готелі, але настрої був такий нервовий, що думка залишитись із самим собою мене просто лякала.

Треба сказати, що в той час у Харкові, як і по інших містах, було багато клубів, де щовечора відбувалася, як здавалося, невинна гра в лото. В дійсності та „невинна” гра була справжнім азартом, але уряд на те дивився байдуже, бо така забава відтягала людей від критичного думання і від політики. В Харкові я знав такий клуб автомобілістів. Час від часу заходив туди забавитись тією грою. Там було тепло, світло і багато, хоч і не знайомих людей. Вирішив я провести й цей вечір до кінця гри в тому клубі, а потім вдатись до якогось готелю. Не дивлячись на скромні грошові засоби, я спробував узяти за чергою кілька лотових карток. Щастя було десь далеко від мене. Гра наближалася до кінця, а я констатував, що в мене в кишені лишився один карбованець. З такими грошима навіть до готелю годі потикатись.

Лишилось ще дві так звані „любительські гри”. В тих партіях грач платив за карту карбованця, але й діставав неподільно цілий виграш. При приблизно двох сотнях грачів, то була досить таки солідна сума.

Я вирішив востаннє спробувати щастя і на останній карбованець узяв карту, ну, а потім . . . пересидіти десь у парку.

Виграш упав на останнє число „28”, яке з вигуком „довольно!” я й покрит. Одержав я щось понад 160 карбованців, а з такими грошима вже міг піти й до найкращого в Харкові ресторану „Тіволі”, де забави тривали до ранку.

Ранком через вхід з двору відвідав я книгарню і довідався, що тут покищо все було по-старому. Але все таки треба було думати про негайну зміну помешкання.

То виїздячи до знайомих, то мандруючи по конспіративних квартирах, протяг я до січня місяця 1916 року. Наостанку вирішив я, бодай на недовгий час, виїхати на Кубань. В Катеринодарі мав посаду головного бухгалтера Кубанської залізниці мій близький друг К. Я. Безкровний.

На зверхній вигляд в Харкові було нібито все спокійно і перед виїздом я навіть переспав пару ночей у власному помешканні. Але саме напередодні виїзду, вночі проти 16 січня, о 1-ій годині, моє помешкання оточила велика кількість жандармів та поліції і після трусу відвезли мене в супроводі жандармського полковника Попова та якогось миршавого поліція на нове помешкання — в харківську політичну в'язницю.

Подав я тут спомини про ті події, що відбувались під час першої світової війни в Катеринославі. Тепер подам і свої заваги щодо змісту „Записки” відносно цього.

З „Записки” досить яскраво видно, що вже на початку травня 1915 року в Катеринославську організацію проник провокатор, бо в ній відзначено, що, на підставі здобутих відомостей, УСДРП належать такі особи: Лисиченко, Дубовий, Бохонко і Вирва. Але видно, що в той час провокатор ще не був втаємничений. Наприклад, в „Записці” говориться, що 29 липня 1915 року в „сферу спостереження” увійшов прибулий того числа з Києва невідомий чоловік, який мав зустріч з партійними особами та що того ж дня він виїхав назад до Києва. За жандармським донесенням той невідомий був учителем з Галичини (не виключене, що Лев Ганкевич, командирований з Австрії від „СВУ”).

Очевидно, що таке донесення не витримує критики, бо д-р Лев Ганкевич з професії адвокат і ніколи учителем не був, а в 1915 році України не відвідував і не міг цього робити. Далі „Записка” подає характеристику діяльності Катеринославської групи УСДРП, і видно, що відомості ті до жандармського управління подає агент провокатор, саме той „Васька-Золоті зуби”. Особливо це видно з опису тієї конференції в Катеринославі, на якій і я був.

В „Записці” стоїть: „29 жовтня 1915 року, в помешканні вище згаданого Лисиченка, який є також і власником книгарні в Катеринославі „Слово”, відбулося зібрання значних партійних працівників місцевої організації, на якому робив доповідь про стан організаційної роботи української партії прибулий з Харкова представник УСДРП — козак Полтавської губернії Федор Павлов Горох (?)”. Перед тим мав він побачення з прибулим з-за кордону нелегально і перебуваючим у Росії визначним діячем партії і визначним письменником Володимиром Кириловичем Винниченком, з яким Горох пізніше, а саме 27 листопада 1915 року займав в м. Москві в мебльованих кімнатах „Економія” одну кімнату, причому Винниченко „прописався” під прізвищем Шеремецького, а козак Горох — під прізвищем Гараха. В своїй доповіді з особливою поважністю говорив він про Винниченка” (стор. 335). Намалювавши образ широкої діяльності окремих організацій Києва, Харкова і Москви, промовець повідомив збори, що робітнича організація провадиться з великим успіхом і набуває серед українського громадянства та робітничих мас великої популярності, причому студентство, особливо харківське, дає дуже цінну допомогу українському рухові. Потім, торкаючись питання про війну, промовець переконував, що ціль Німеччини буде досягнена — Київ і вся Україна будуть завойовані Німеччиною, яка дасть українському народові незалежну Україну, а тому необхідно давати повну допомогу Німеччині для її остаточної перемоги над Росією.

Такі відомості подає „Васька-Золоті зуби”. Скільки пригадую звіт про той виступ у цілому не розходиться з дійсніс-

тю, за винятком згадки про Німеччину, що потрібне було для того, щоб зручніше підвести все це під параграф, що карає за державну зраду.

Огляд революційної діяльності на Катеринославщині „Записка” закінчує на тому, що 27 листопада 1915 року катеринославська УСДРП була зліквідована, зробленими у 21 помешканні трусами та арештом 11 осіб.

**Сергій Мако. Портрет В. Винниченка,
що був уміщений в першому томі „Соняшної машини”.**

С. ГОРДИНСЬКИЙ

МАЛЯРСЬКІ ТВОРИ В. ВИННИЧЕНКА

З Володимиром Винниченком довелося мені зустрітись у Парижі щойно на третій рік мого там перебування, в 1931 р. Літературою в той час я ще не дуже цікавився, будучи весь заабсорбований справами малярства. Коли одного дня (це було, здається, в травні) мистець Микола Глущенко запропонував зайти з ним до Винниченка, я пішов туди не так з цікавості побачити визначного письменника й голосного своїми виступами політика, як з курйозности — поглянути на письменника, що малює. Винниченко жив тоді ще вигідно в невеличкій віллі, що її його супротивники називали „палатою”, і тут, власне, познайомився я з ним та побачив уперше його малюнки. Про будь-які літературні чи політичні справи ми ні тоді, ні будь-яким іншим разом не говорили. Пізніше мені довелося зустрітись з Винниченком ще двічі, обидва рази в музеї Пті Пале (Petit Palais) на Елісейських Полях. Раз зустрів я його там на збірній виставці Тулуз Латрека, а вдруге так само на міжнародній виставці книжної графіки (Salon International du Livre d'Art). Тут ми зустрілися якраз коло українського, точніше УССР-івського відділу, майстерно по-конструктивістичному оформленого стенду, що його виконано за проектом В. Меллера. І самий стенд, і експонати, серед яких були такі видання, як „Театральні строї” А. Петрицького, робили дуже культурне враження і корисно відрізнялися від недалекого відділу російського. Це був ще час, коли на закордонних виставках українські відділи були оформлені, бодай, номінально, окремо від російського. Крім цього паризького відділу можна б згадати ще венеційську Дворічку (Biennale). Отож ми з Винниченком переглянули там видання, а потім пішли оглядати мої графіки, що також були на тій виставці. Він знав від Глущенко, що я виставляю, але, не знайшовши в каталозі мого прізвища, даремно розпитував про мої речі. А з ними вийшла чиста комедія: при видачі експонатів я заявив, що я Ukrainien і мене пропоновано включити спершу до відділу радянського, потому, коли довідались, що я з польським пашпортом — до польського. Я відмовився і від того, і від того, але мої графіки все таки виставлено; тільки

в каталозі, де прізвища мистців подано за державами, мене не було куди притулити і тому пропущено.

Трохи пізніше, вже у Львові, довелися мені як технічному керівникові IV виставки Асоціації незалежних українських мистців (АНУМ) зустрічатися знову з малярством В. Винниченка. З ініціативи наших паризьких мистців, передусім Глушченка, прислано до Львова три олійні малюнки Винниченка: „Автопортрет”, „Квіти” і „Пейзаж”. Так ці речі зазначені в каталозі виставки під чч. 19-21. Виставка ця відбулася в залах музею НТШ у Львові у грудні 1933 і січні 1934 р. З нечисленних „парижан” брали участь в цій виставці ще Михайло Андрієнко і Микола Глушченко, з інших бракувало на цій виставці речей дуже ціненого у Львові Олекси Грищенка, що був тоді у мистецькій подорожі по Іспанії. Винниченкова участь у виставці стала, видима річ, своєрідною сенсацією. Не можна сказати, щоб ставлення загалом до нього на цій виставці було прихильне; деякі з газет таки гостро накинулися на організаторів виставки за Винниченкову участь в ній, і дехто домагався навіть, щоб його малюнки були зняті. Причиною суперечок було тут, розуміється, не малярство — воно тут було ні причому, — а різні політичні Винниченкові виступи, що настроїли проти нього українське громадянство в Галичині.

Оскільки можу собі пригадати, Винниченко брав участь і на виставках у галеріях Парижу. Де і коли — годі мені ствердити, не маючи до цього потрібних матеріалів, але певно пригадую програмку однієї такої галерії з прізвищем Винниченка.

Що являє собою Винниченкове малярство?

На те, що він узявся за пензля, склалося кілька причин. Це був передусім факт, що він опинився нагло без читача. В УСРС у 20-их роках ще видавали його твори, зокрема цікавилися його „Соняшною машиною”, але видавництва галицькі й еміграційні перестали ним цікавитися і друкувати. Навіть до французьких видавництв не міг він добитися, бо там референтами від слов'янських літератур були росіяни, а ці характеризували його відповідно до потреби як комуніста або націоналіста. Про ці свої видавничі перипетії Винниченко розповідає широко в інтерв'ю з ним у львівській газеті „Назустріч” (ч. 8 за 1935 р.). Тож, маючи вроджений нахил до кипучої творчої діяльності, Винниченко почав шукати поля для вияву цього нахилу в іншій царині і частково знайшов його в малярстві. Другим важливим моментом було саме французьке мистецьке середовище, той мистецький клімат Парижу, що при кінці 20-их рр. згуртував у тому місті, як кажуть, щось коло 40 тисяч мистців. Винниченко, живучи в центрі тодішнього світового мистецтва, не міг не заразитися цією мистецькою атмосферою, тим більше, що між його знайомими були й мистці.

Малювати почав Винниченко десь у половині 20-их років, найраніше відомі мені його речі походять з 1926 р. Від того часу не кидав він пензля до кінця свого життя. Щодо його малярського напрямку, то, треба сказати, що він завжди тримався реалізму, і то того реалізму, що збагачений імпресіоністичним досвідом, уже вільніше ставився до природи і не копіював її сліпо. Те, що виносить Винниченкові картини понад будь-яке аматорство, це було постійне намагання творити чисто малярськими засобами, безпосереднім і свіжим мазком, а це така притаманна ознака саме нового малярства, особливо французького. В цьому намаганні йому різно щастило; часом боязнь не загубити реального предмету спутувала його чисто малярський вислів, а часом, навпаки, він давав твори з бездоганною малярською фактурою. Тут пригадується особливо „Мертва природа” з південними овочами, мальована в 1928 р. в Сен-Рафаелі, на французькому Півдні. Тут сильні й соковиті фарби заливають ціле полотно з майже експресіоністичним розмахом. Єдина хиба цієї речі — те, що під справжньою малярською фактурою не відчувається впевненості рисунку. Винниченко строгого рисункового вишколу не мав, але в Парижі в 20-их роках це не грало великої ролі і могло правити навіть за додатку рису. З інших його речей варті відзначення інші „мертві природи”, чи то натюрморти, — улюблені в тогочасному французькому малярстві мотиви: „Натюрморт з савоаром”, 1928 р., та з кавником, 1929 р. Ці речі мають *par excellence* малярський підхід і, як такі, вони куди кращі за більш реально змальовані речі, як от „Квіти у вазоні серед книг” (1930 р.).

Щождо краєвидів, так тут особливо слід відзначити досить значний вплив Глуценка, його малярських засобів, таких, як кольористичне трактування першого і дальших планів, зеленаво-брунатний тон цілостей, масивне накладання фарби, щоб створити потрібну фактуру об'єктів — землі, дерева, листя, муру тощо. Глуценко під кінець 20-их років був у Парижі одним з чільних заступників „Еколь де Парі” — тієї школи, напрям якої відзначався поворотом до щирої і безпосередньої передачі не так кольористичних ефектів природи, як самої фактури речей. Кращі заступники молодого крила цієї школи були тоді в Парижі Бріаншон, Блян, Леге (Léguelt), Удо (Oudot), італійці де Пізіс і Тоцці, українці Грищенко і Глуценко (пізніше ще й Хмелюк) — твори всіх цих мистців привіз я в 1931 р. до Львова на I виставку АНУМ. Про Винниченка можна сказати, що, не без впливу Глуценка, він орієнтувався саме на це молоде крило „Еколь де Парі” з її култою фарби.

Малюноків з фігуральними зображеннями в Винниченка розмірно небагато, а втім, з його портретів я знаю тільки його „Автопортрет” з 1931 р. З погляду портретового, тобто перед-

усім з погляду психічного, це річ солідна і добре простудійована, хоч у кольорах, може, надто брунатно-сіра і через те робить враження надто реалістичне. Про такі композиційні речі, як „Дві купальниці”, можна сказати, що це теж деякий відгомін Глушченка, який саме такими мотивами добув собі паризьке реноме́. Але тут Винниченкові забракло ще потрібного і рисункового, і композиційного досвіду, що конечні для розв’язання таких композиційних проблем, звичайно найважчих у малярстві.

Чи теми й ідеї літературної та політичної діяльності Винниченка відбилися якоюсь мірою в його малярстві? На це можна відповісти: ні! В тому французькому малярстві, на яке Винниченко орієнтувався, тематика вже втратила взагалі будь-яке значення; а коли б хтось хотів підійти до Винниченка з підходом соціологічним, так, поглянувши на його натюр-морти, ствердив би хіба тільки те, що він „ідеолог міщанства”. Тимчасом, відколи в новому малярстві Ван-Гог доказав, що, малюючи свої старі черевики чи крісло, можна знайти космічні переживання, тематика стала неважливою. Стверджуємо це як факт однієї мистецької доби, не стаючи тут ні „за”, ні „проти”. Єдине, що в Винниченка натякає на якусь „революційну” тематику, — це постать робітника з якимсь знаряддям у руці. Про цей малюнок можна сказати хіба те, що сам автор, видно, не прикладав до нього великої ваги, малюючи його без моделі і недбало — фарба геть потріскалась.

Переглянувши отак малярські праці Винниченка, доводиться сказати таке: як письменник і політик — він був одна особа, а як маляр — зовсім інша. Своїх поглядів письменницьких чи політичних він у малярстві популяризувати не намагався. Серед досить великої групи українських мистців паризької школи Винниченко, хоч нічим оригінальним не виявився, — маляр далеко не аматорської міри. Майбутній історик мистецтва при розгляді цієї групи не зможе проминути малярських творів В. Винниченка.

В. Винниченко. Автопортрет. (Париж, 1931 р.).

М. ГЛУЩЕНКО

ВИННИЧЕНКО ЯК МАЛЯР¹

Здається, якщо я не помиляюсь, Винниченко почав малювати 5 років тому, літом. Вперше ми разом малювали в Сен-Рафаелі, в 1927 році. Спочатку малярство для нього було спочинком від літературної діяльності. Після 5-6 годин щоденного писання десь у скелях, коло моря, В. К. повертався додому, брав фарби, станок і тут же, коло будинку, починав малювати.

Все його малярство того часу було безжурним підходом до натури. Не маючи формальних і технічних засобів, не маючи великого професійного знання, Винниченко ще з перших своїх малярських кроків дивував своїми досягненнями. Малював він тоді пейзажі, вишукуючи сполучення фарб, спрощуючи, складний, детальний південно-французький краєвид.

Цей своєрідний підхід до натури давав виразну індивідуальність його малюнкам. Найкращі пейзажі того часу, цікаво скомпоновані, з різними обробленими малярськими плянами не поступаються кращим малярам школи „Еколь-де-Парі”.

Ще тоді інтуїтивно сказався загальний напрямок індивідуального реалізму, що вже давно панує в Парижі.

Незалежність від ніяких напрямків і течій, яскравий вираз свого почуття особистими фарбами і формою в південних пейзажах Провансу, з їх сонцем, контрастами фарб, нагадує різноманітність України.

Треба визнати, що навіть спочатку в Винниченка не помітні були мистецькі впливи. Відокремлення його від актуальності мистецького життя Парижу принесло йому більше позитивного, ніж іншим вивчення.

Захоплення цією Віолон д'Інгр (Violon d'Ingre) продовжується і зараз. Винниченко працює постійно, поширюються лише теми малюнків. Крім пейзажів, він малює тепер портрети, натюрморти, сцени робітничого життя.

З кожним роком помітні малярські успіхи: палітра його спокійніша, сполучення фарб набирає виразнішої індивіду-

---

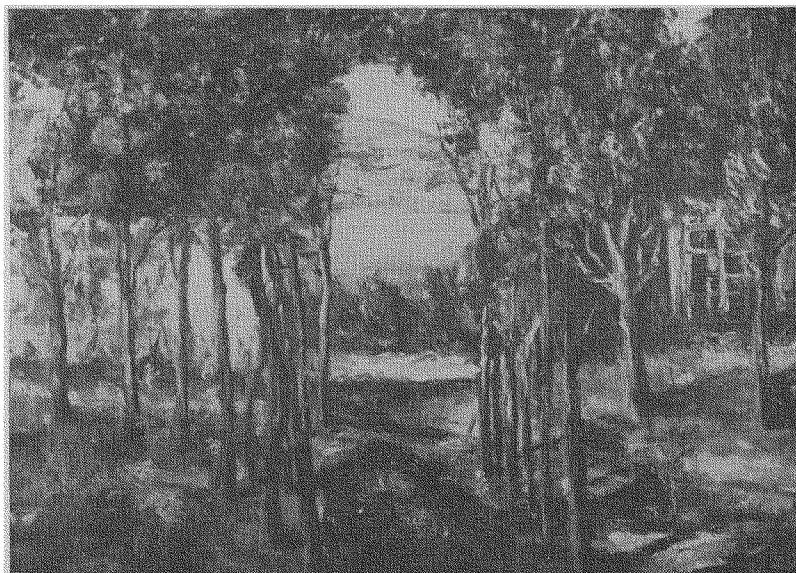
¹ Це чернетка статті Миколи Глуценка, писана олівцем на звороті трьох репродукцій Матіса, випадково знайдена в теці з діловими паперами. В оригіналі немає дати, але здогадно це написано між 1932 та 1934 роками.

альности й ясности. Велике досягнення в Винниченка — його натюрморт. Чудово скомпонований, з тонкою чулістю фарб, цей натюрморт вражає своєю малярською ширістю.²

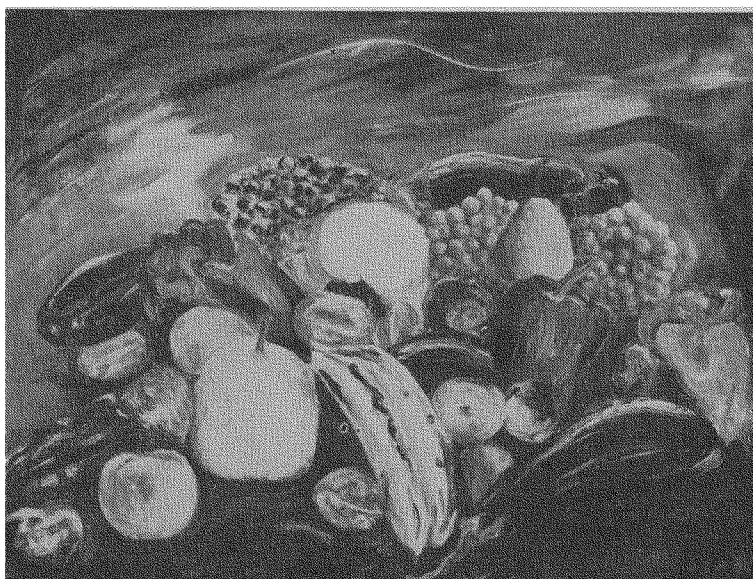
Реалістично-ліричне сприймання пейзажу і портрета змінюється, коли Винниченко звертається до революційної тематики і до малюнків з робітничого життя. Великий його малюнок „Робітник” (робітник на напруженому фоні заводів) вражає своєю динамікою. Тут уже не помітна естетика фарб пейзажів. Міцно збудована постать намальована темними вохровими фарбами і рухливий грізний пейзаж димарів та доменних печей, підкреслена реалістична форма цього малюнку — наслідок Винниченкових шукань, що приведуть його до високого рівня. Цікаві рисунки Винниченка з добром виробничих тем. Не менш цікаві акварелі. Треба вітати цю нову форму мистецької діяльності Володимира Винниченка.

---

² Згаданий натюрморт переходується в Детройті.

В. Винниченко. Крaсвид із Сен-Рафаеля. 1928 р.

В. Винниченко. Натюрморт з південною садовиною. 1928 р.

М. КЕЛЛЕР

В. ВИННИЧЕНКО-МАЛЯР

Перше, що вражає в творчості В. Винниченка — це надзвичайне багатство фарб. Його пейзажі, квіти, „інтер'єри” просякнені світлом і неначе прозорі. Його червоні та жовті тони мають безліч відтінків і заглиблюються і збагачуються контрастовими плямами рідких, темних тонів.

Винниченко закоханий у фарби. Він бавиться ними, як дорогоцінним камінням і знаходить з надзвичайною легкістю чимраз нові кольорові багатства.

Цікаво простежити на його творах розвиток і збагачення його палітри в міру того, як збільшується його майстерність у володінні формою. Перші твори його майже наївні щодо фарб. Вони нагадують італійські примітиви. Є деяка стриманість, нерішучість й неначе навмисне спрощення фарбової гами. Вживає маляр майже чистої фарби.

Пізніше приходять сміливість і навіть виклик: знайти всі відтінки, переказати всі півтіні й всі переливи найтонших зорових емоцій.

Пейзажі, що їх він малює просякнені світлом. В них повно повітря, і легкість подібна до деяких пейзажів Коро. Особливо вражають своєю повітряністю пейзажі, зроблені під Парижем, на Сені. В них відчувається туга за рідним краєм і несвідоме прагнення знайти спорідненість з пейзажем, краєвидом на Дніпрі („Вітер”). Дерева його живуть й шелестять під вітром своїм легким гіллям та листям.

Його південний пейзаж відзначається стриманістю фарбових ефектів: він, не дивлячись на багатство кольорової гами, ніколи не „кричить” ані жовтими, ані синильно-червоними плямами. Його небо, в протилежність більшості сучасних малярів, що малюють південь, завжди „легке”, прозоре й живе...

Закоханість у природу, повага й „чесність” до всякої малярської теми, свіжість та щирість сприймання моделі — все це надає неповторної краси творчості В. Винниченка.

Портрет, що до нього він ставить як неодмінну вимогу подібність, найбільше турбує й вимагає від маляра часу. Портрет він майже завжди пише на фоні пейзажу. Неначе тісно маляреві в стінах, і цей пейзаж, трохи приглушений, але майстерний, спонтанний і легкий, зливається і доповняє враження

від кожного портрету. Аксесуари написані, як і пейзаж, в імпресіоністичній манері, але обличчя носить на собі сліди пильної праці. Відчувається бажання переказати душу моделі, синтезу різних виразів та моментів, характерних для кожної моделі людської.

Але малярська творчість В. Винниченка не обмежується лише простою інтерпретацією природи: його тематика ширшає й поглиблюється складною композицією. Він малює також і символічні речі. Спеціальний сюжет не залишає його байдужим і в цій формі його творчості. Прекрасна картина „Війна”, швидше „Після війни”, написана в вохрових, приглушених і сірих „тер де сієн” тонах, повна туги й безнадійности. „Все, що лишилось”, жінка шахтаря в убогій кімнаті і з блюзою робітника на колінах, із слідами крові, „робітник” на тлі освітленого нічним вогнем заводу в передмісті та інші виявляють майстерне володіння формою й глибину емоцій маляра. Але не дивлячись на часто трагічний зміст його композиційних полотен, вся малярська Винниченкова творчість виявляє глибоку любов до життя і якусь радість, легкість та вдячність за те, що може передавати саму душу кожної своєї моделі, якщо це навіть квітка або камінь.

В. Винниченко-маляр може зайняти почесне місце серед найкращих малярів сучасної Європи.

Примітка Р. Я. Винниченко. Мистецький критик М. Келлер мала нагоду бачити малярські твори В. В. ще перед відсилкою малюнків до Америки. Вона переглянула всі картини в „Закутку”, і це найпевніший свідок малярської еволюції Винниченка.

В. Винниченко. Вітер. (Олія, 1929 р.).

РУКОПИСИ ВИДАНИХ ТВОРІВ В. К. ВИННИЧЕНКА, ЩО ПЕРЕХОВУЮТЬСЯ В „ЗАКУТКУ”

(Мужен, Франція, 1952 р., листопад)

До збірника „Намисто” вісім оповідань. Кожне має за назву перший рядок народної української пісні. Автор мав намір написати ще декілька зразків „Намиста”, але не виконав цього наміру.

Перше оповідання, перша „намистинка”, як їх називав автор, „Віють вітри, віють буйні”... вперше з'явилося в друку в перекладі французькою мовою в паризькому органі „Укрен нувель”, в чч. 7-10, 1929 р. Український текст вперше з'явився в збірнику „Намисто”, виданому кооперативним видавництвом „РУХ” в Харкові 1930 року.

1. „Віють вітри, віють буйні”. Рукопис писаний в нотатковому зошиті 19×12 см. з обох боків аркуша, без берегів. Дуже дрібним шрифтом. 13 ½ стор. — 1922 р. Целлендорф.

2. „Гей, хто в лісі, обізвися”. Писано на подвійному папері в довгасту кліточку, на обох сторінках аркуша, залишено невеликі береги. Рукопис в досить доброму стані. 18 ¼ стор. Париж, 25. II. 1929 р.

3. „Ой, випила, вихилила”. Писано на подвійному папері в довгасту кліточку. Залишено невелике поле. Рукопис в доброму стані 32 ½ стор. Париж, „Куток”, 19. I. 1929 р.

4. „Гей, ти, бочечко”... Писано на подвійному папері в довгасту кліточку, на обох сторінках. Залишено береги. 25 ¼ стор. Париж, 1928 р.

5. „Та немає гірш нікому”. Подвійний папір в довгасту кліточку, залишено береги. 24 ½ стор. Париж, 29. I. 1929 р.

6. „За Сибіром сонце сходить”. Писано на подвійному папері в довгасту кліточку. Записані обидві сторінки. Залишено береги. 39 ¼ стор. Париж, „Куток” 3. I. 1929 р.

7. „Гей, не спиться”. Писано на подвійному папері в довгасту кліточку, але останні п'ять сторінок на гладкому папері до машинопису. 86 стор. Париж. II. 1929 р.

8. „Гей, чи пан, чи пропав”. Писано на подвійному папері в довгасту кліточку, на обох сторінках. Залишено береги. Текст майже без поправок. 74 стор. Париж. III. 1929 р.

9. „Пісня Ізраїля”. П'єса на 4 дії. Писано на подвійному папері в довгасту кліточку. Записано обидві сторінки. Берегів не залишено. Рукопис в недоброму стані. Особливо перша і останні 10 сторінок. Попсовано через наліплений на сторінки новий текст. Проступив клей та поробив жовті плями. Подекуди навіть з'їв папір і поробив дірки. 93 ½ стор. Целлендорф (Німеччина), IV. 1922 року.

10. „Великий секрет”. Комедія на 4 дії. Писано на великих аркушах гладкого, так званого міністерського паперу, без берегів. 119 ½ стор. До цього тексту написано новий, остаточний варіант першої дії. Писано на гладкому тонкому папері великого формату. 17 ½ стор. Рукопис позовк, але в доброму стані.

10а. „Великий секрет”. Комедія на 3 дії. Другий варіант. Писано на міністерському папері, гладкому, без берегів. 100 стор. Рукопис в досить доброму стані. Писано в 1926 році. Видало Коопер. Видавн. „Рух” 1928 р. в Харкові.

11. „Над”. П'єса на 4 дії. Писано на подвійному папері в довгасту кліточку. Без берегів. В тексті багато креслень та додатків. Первісну

назву „Міщанка” написано атраментом, але автор викреслив її, написавши натомість червоним олівцем „Над”. 128 стор. Рукопис в доброму стані. Париж. „Куток”. 8. VI. 1928 р.

12. „Соняшна машина”. Писано на подвійному папері в довгасти кліточку. На перших 40 сторінках залишено широкі береги. Від 41 стор. до 76-ої берегів не залишено, але текст пишеться лише на одній сторінці аркуша, друга лишається білою. Від 76-ої до 345 стор. кожен сторінку поділено на половину, вздовж. Текст лише на лівій шпальті (половині). Від 346 до 782 текст знову на цілій сторінці, але залишено береги. Від 785 до 937 подвійний папір великого формату, нелінований. Текст на усій сторінці, без берегів. В тексті й на берегах багато викреслень та вставок. Рукопис в досить доброму стані.

12а. Перший варіант початку роману „Соняшна машина”. Писано на подвійному папері в довгасти кліточку. Залишено береги. 314 стор. Рукопис в доброму стані.

13. „Нова заповідь”. Другий варіант складається з більшої частини першого варіанту і наново написаного тексту. Частина тексту писана в товстому зшитку, має французьку назву „Універсіте”. Першу сторінку відірвано. На другій помітки до „Нової заповіді”, покликання на сторінки: 248, 249, 251, 271, 281, 286-7, 297, 303, 310, 311, 317, 319, 328, 335. Текст починається словами: „Закінчення „Нової заповіді”. 17. V. 48. Але фактичного закінчення в зшитку немає. В ньому лише 154 стор. Чернетки кінця роману в архіві бракує.

Примітка редакції. Цей список склала Р. Я. Винниченко.

ВИННИЧЕНКОВІ КАРТИНИ, ЩО ПЕРЕХОВУЮТЬСЯ В ДЕТРОЙТІ

1. „Вітер”, 2. „Маки”, 3. „Яблуні”, 4. „Жито”, 5. „Інтер'єр з самоваром”, 6. „Після війни”, 7. „Острів Левана”, 8. „На Сені”, 9. „Зелена весна”, 10. „Виймання колбочки”, 11. „На пляжі”, 12. „Вечір на острові Вілен”, 13. „Паризьке передмістя”, 14. „Туман на Сені”, 15. „Польові квіти”, 16. „Хутір „Закуток”, 17. „Білий натюрморт”, 18. „Південні овочі”, 19. „Листопад над озером”, 20. „Портрет жінки”, 21. „Сніг у передмісті”, 22. „Квіти в бібліотеці”, 23. „Городина з червоною капустою”, 24. „Сніговий красвид”, 25. „Містраль на морі”, 26. „Осінь”, 27. „Букет в карафці”, 28. „Південний красвид”, 29. „Прогалина в лісі”, 30. „Затока на морі”, 31. „Зусилля”, 32. „Тюльпани”, 33. „Осінній захід”, 34. „Скелі на морі”, 35. „Осінь на Сені”, 36. „Янгол сучасности”, 37. „Читання”, 38. „Красвид на Кот д'Азюр”, 39. „Паща”, 40. „Гарбуз та капуста”, 41. „Літній натюрморт”, 42. „Все, що лишилось”, 43. „Автопортрет”, 44. „Хутір Велика Бастида”, 45. „Старий форт Наполеона”, 46. „Пляж”, 47. „Затока в Теулі”, 48. „Красвид з підгір'я”, 49. „Ромашки”, 50. „Провансальський пейзаж”.

S U M M A R Y

The six short articles in this book are on the literary and artistic activity of V. Vynnychenko, a noted Ukrainian novelist and politician of the first decades of our century.

The first article, which was written by the late writer's wife, Rosalia Vynnychenko, presents chronological materials pertinent to her husband's biography. V. Vynnychenko was born on July 26, 1880 at Elisavethrad in the Ukraine of a farmer's family. He joined revolutionary organizations in his youth and was persecuted by the government of tsarist Russia. After the revolution of 1917 he became one of the leaders of the Ukrainian People's Republic. In 1919 Vynnychenko emigrated abroad and was active as writer and politician. He died on March 6, 1951.

B. Podolak's article "The Last Residence of V. Vynnychenko" deals with the history of Vynnychenko's cottage ("Zakutok") in France, its restoration and the inner and outer appearance. It also contains a detailed description of Vynnychenko's library. The entire article is based on the author's personal observation and his private correspondence with Rosalia Vynnychenko.

Vynnychenko bought his cottage in 1934. It was a two hundred year old stone house which had served the surrounding community as a bakery. With his wife's help, Vynnychenko turned this neglected place into a modest, decent home and started to cultivate vegetables as a means of livelihood. Vynnychenko's creative spirit was not destroyed by the hard physical labor, the ceaseless struggle for survival, and the newspaper's attacks. The long list of unpublished works, which were found in Zakutok, proves this fact very convincingly.

The article by Yury Tyszczenko entitled "Memoirs on Vynnychenko's Participation in the Revolutionary Movement (1914-1916)" sheds light on his activity before the Revolution. Tyshchenko was a personal acquaintance and a fellow party member and he depicts the various underground meetings, the adventures with the tsarist police, the publication of the Ukrainian newspaper *Slovo* (edited by Vynnychenko) and Vynnychenko's arrest.

In the fourth article, S. Hordynsky describes the artistic creativeness of Vynnychenko. He conjectures that Vynnychenko's interest in plastic arts was the result of various psychological motivations and the pressure of the artistic atmosphere of Paris, where Vynnychenko

lived during the twenties. Vynnychenko's paintings were moderately realistic with slight impressionistic tendencies. At one time he was influenced by the prominent Ukrainian artist, Hlushchenko, an ardent disciple of the *Ecole de Paris*. Thematically, Vynnychenko was interested in nature and still life.

The two last articles, written by M. Hlushchenko and M. Keller, deal with the same topic as the previous one. They analyze Vynnychenko's accomplishments in technique, color, subject, interpretation, and they stress his strongly pronounced individualism and originality.

The symposium also gives the list of manuscripts of Vynnychenko's published works now in *Zakutok*. This list was prepared by Rosalia Vynnychenko

---

З М І С Т

	<i>Ст.</i>
Від редакційної колегії	5
<i>Р. Винниченко</i> . В. К. Винниченко. Біографічна канва	9
<i>Б. Подоляк</i> . Остання резиденція В. Винниченка	16
<i>Ю. Тищенко-Сірий</i> . Участь В. К. Винниченка в революцій- ному русі 1914-1916 рр.	42
<i>С. Гординський</i> . Малярські твори В. Винниченка	57
<i>М. Глущенко</i> . Винниченко як маляр	62
<i>М. Келлер</i> . В. Винниченко — маляр	65
Рукописи виданих творів В. К. Винниченка, що перехову- ються в „Закутку”	68
Винниченкові картини, що переховуються в Детройті (США)	69
Резюме англійською мовою	70

ЦІНА \$ 1.00

Адреса:

**UKRAINIAN ACADEMY OF ARTS AND SCIENCES IN U. S., INC.
11½ W. 26th St., — NEW YORK 10, N. Y.**